

צבי י' לנגרמן

הפרק על "מסכת ע"ז וגיעולי גוים ויין נסך" מתוך החיבור "איסור והיתר" וחידושי הלכה הנמצאים בו בקשר ליחס למוסלמים

תקציר

"איסור והיתר" כינויו של חיבור גדול מאוד בהלכה בשפה הערבית-יהודית. החיבור לא נשמר במלואו; חלקים נרחבים ממנו נשמרו בכתבי-יד המאוחרים כיום בספריות אוקספורד וסנקט פטרבורג. שמו של המחבר אינו ידוע; ומסתבר שהיה בן-דורו של רבי מימון, אבי הרמב"ם, ופעל בספרד, באזור העיר טולדו. החיבור רווי עניין מבחינת תולדות ההלכה, השפה הערבית-יהודית, גרסאות התלמוד ועוד. הפרק המתפרסם כאן דן בדינים הקשורים ליחסים בין יהודים ובין נוכרים. המקור החשוב ביותר שלו הוא מסכת "עבודה זרה", אבל נמצאים בו גם חידושים חשובים מאוד שעלו עקב המפגש עם מוסלמים, שבשונה מהנוכרים שנידונים בתלמוד, אינם עובדי אלילים. במאמר מוצג הפרק המלא מתוך "איסור והיתר", במהדורה ראשונה, תרגום, הערות וחקירות מעמיקות יותר בארבע סוגיות חדשות הקשורות ליחסים עם המוסלמים דווקא.

מילות מפתח: תולדות ההלכה, ערבית יהודית, יהדות ספרד וימי הביניים; יחסים בין יהודים ובין מוסלמים.

מבוא

"איסור והיתר" הוא חיבור מקיף מאוד בהלכה בשפה הערבית-יהודית. חלקים נרחבים ממנו נשתמרו בשני כתבי-יד שנתאר להלן, אם כי ברור שחלקים לא פחות משמעותיים אבדו.¹ שמו של המחבר אינו ידוע. המחבר פעל בוודאי בסביבה

1 נתוודעתי לראשונה אל החיבור כאשר השתתפתי במפעל המשותף של המכון לכתבי-יד עבריים בירושלים וספריית אוקספורד להוצאת תיקונים ועדכונים לכתב הראשון של קטלוג נויבאוואר, וכתבתי עליו דיווח ראשוני ("אלגז אלתיאני [=החלק השני] מן אסור והיתר") בקרית ספר. מאמר זה נדפס מחדש עם הוספות בתוך: דויד, אברהם, עורך. **מגנזי המכון לתצלומי המכון**

שהערבית הייתה עדיין שפתם של היהודים, ואולם הוא וקוראיו הכירו גם את השפה הרומנסית המדוברת באזור שלהם. פרט זה ניתן ללמוד ממונחים לועזיים שנמצאים בתוך חיבור שלם, "ניקור הבשר לאחד אלאפאצ'ל" [לאחד מאנשי המעלה"]¹, שהועתק בשלמותו בתוך "איסור והיתר". חיבור זה ידוע והועתק בספרי ראשונים מספרד ומפרובנס. ב"איסור והיתר" הועתקו גם השמות הלועזיים לחלקי הבהמה, והם קרובים ביותר ללועזיים שמופיעים ב"טור"².

גם השפעתו של המרכז היהודי החשוב בברצלונה ניכר דרך ההיכרות עם תורתו של רבי יהודה ברצלוני. סביר מאוד שהחיבור על הניקור הגיע אל מחבר "איסור והיתר" דרך ר"י ברצלוני, ויש עדויות נוספות על היכרותו במשנתו של הראשון הגדול הזה.³ לאחרונה הצלחתי למקם את המחבר בעיר טולדו והסביבה, על סמך

לכתבי-היד העבריים. בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, תשנ"ו, עמ' 110–111. פרסמתי עד כה חמישה מפרקיו עם תרגום והערות: פרק "ברכת המילה" מתוך החיבור "איסור והיתר". **קובץ חצי גבורים פליטת סופרים**, כרך ז, תשע"ד, א–יז; "עניין ראש חודש" – פרק י"ח מתוך החיבור "איסור והיתר", **קובץ על יד**, כרך כד, תשע"ו, 163–180; "הפרק על הלכות עורלה מתוך החיבור "איסור והיתר" – ושרפת השעורים בבית הקברות", **פעמים, רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח**, כרך 153, 2017, עמ' 125–140; "הלכות כלאי בגדים מתוך החיבור "איסור והיתר" – חיבור מקיף בהלכה בערבית-יהודית. **מכילתא: כתב עת לתורה ולחכמה**, כרך ד, תשפ"ב, עמ' 23–34; הפרק על דיני יום הכיפורים מתוך החיבור "איסור והיתר" – חיבור קדום ומקיף בהלכה: מקור, תרגום והערות", 2023. נוסף על כך, פרסמתי מתוכו תשובה קדומה בעניין מכירת חמץ, אולי חיבר אותה הר"ף, בבלוג "גילוי מילתא בעלמא": <http://imhm.blogspot.com/2020/03/blog-post.langermann.html>. גם פרסמתי עליו מאמרים קצרים אלו בשפה האנגלית: "The Judaeo-Arabic Responsum of 'Our Great Rabbi' on Selling Hameş". *Pesah: Insights from the Past, Present, and Future*. Amazon, 2022, pp. 99-106; "Mişvat HaOmer in a Pre-Maimonidean Halakhic Compendium." *Shabuot: Insights from the Past, Present and Future*, Amazon, 2023, pp. 101-108.; "Novelties for Yom Kippur from Issur ve-Heter." *Yamim Noraim: Insights from the Past, Present, and Future*. Amazon, 2024, pp. 130-146

2 החיבור על הניקור שהזכרנו מיוחס בד"כ לספר "העיטור" של ר' יצחק בן אבא מארי ממרסילייה. ואולם, במחקרו המעמיק קבע מרדכי גלצר שבעל "העיטור" שאב אותו מרבו, ר' יהודה ברצלוני, מחבר ספר "העתים"; ראו גלצר, מרדכי. **עטור סופרים (ספר העטור) לרב יצחק בן רב אבא מארי: פרקי מבוא, דסרטיצה**. האוניברסיטה העברית, תשד"מ, עמ' 36, וראו שם עמודים ח ו-146. מסתבר שר"י ברצלוני אחד ממקורותיו החשובים של "איסור והיתר". דוגמה מוצגת בהערה הבאה.

3 במקום אחד מביא "איסור והיתר" שמועה ששמע על מי שהתיר חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואה, שאם היה במקום שאין בהמה טמאה, או במקום שחלב בהמה טמאה יקר יותר מן חלב

קביעתו שיש לברך ברכה חמישית, שפותחת "ישמחו השמים", בתפילת ערבית של ליל כיפורים. תוספת זו מזוהה בטור של רבי יעקב בן הרא"ש כמנהג טולדו.⁴ מיקום זה עולה יפה עם שפתו הערבית-יהודית; וידוע שיהודי טולדו המשיכו לכתוב בערבית-יהודית עד למאה ה-14.⁵

באשר להשערת זמן החיבור: נראה שהסמכות המאוחרת שמוזכרת בחיבור היא "רבי יוסף רי"ת"; שמו נצמד לרי"ף מספר פעמים, ואני משער שמדובר ברבי יוסף אבן מיגאש, ראש ישיבת אללוסינה אחרי הסתלקותו של הרי"ף.⁶ לכן סביר ש"איסור והיתר" התחבר אחרי 1141, שנת פטירתו של אבן מיגאש. שמו של הרמב"ם נעדר כליל מן החיבור (אם כי מוזכר פעם אחת בהערה מאוחרת בשוליים), לכן סביר שהחיבור קודם לכל הפחות ל"ארבעה טורים" של רבי יעקב בן הרא"ש, שהכיר את "משנה תורה" של הרמב"ם.

"איסור והיתר" שרד בכתב-יד אוקספורד, ספריית הבודליאנה, מספרו 801 בקטלוג נויבאוואר (במדף 428 Huntington), ומכיל פרקים מהחלק השני של החיבור. חלקים נוספים ממנו נמצאים באוספי הספרייה הרוסית הלאומית בסנקט פטרבורג. נוכל להתרשם מהיקפו מעיון בתוכן העניינים בכ"י אוקספורד. כתב-היד מחזיק את הפרקים יז-נא, וזה תוכנם: עירובין (יז), ראש חודש (יח), פסח (יט), יום טוב ושבעות (כ), צומות (כא), ט' באב (כב), ראש השנה (כג), יום כיפור (כד), סוכה ולולב (כה), חולו של מועד (כו), חנוכה (כז), פורים ומגילה (כח), ספר תורה (כט), שליח ציבור (ל), אבלות (לא), גיעולי גוים ויין נסך (לב), שחיטה (לג), טרפות (לד), סימני בהמה חיה ועוף (לה), כיסוי הדם (לו), גיד הנשה וניקור (לז), איסור הדם (לח), מתנות כהונה (לט), שילוח הקן (מ), מזוזה (מא), תפילין (מב), ציצית (מג), נידה, יולדת, מקווה (מד), קרחה והקפת הראש (מה), כלאיים (מו), כלאי הכרם

בהמה טהורה, הרי חלב זה מותר בשתייה. דין זה מובא ב"כפתור ופרח" בשם ר"י ברצלוני (עמ' 26 במהדורת צבי הירש עדאלמן, ברלין תרי"א; וראו גם שם, עמ' 348).

4 ראו ספרי הקטן "הפרק על דיני יום הכיפורים בחיבור 'היתר ואיסור' " (לעיל הערה 1), עמ' 5.
5 דוגמאות לכך נמצאות במאמרי: "מעשה הרקיע: ר' חיים ישראלי, ר' יצחק ישראלי והרמב"ם." מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ז, תשמ"ח, עמ' 461-476; ובדיסרטציה של: אילן, נחם. רדיפת האמת ודרך לרבים: עיונים במשנת ר' ישראל ישראלי מטולדו. האוניברסיטה העברית העברית, תשנ"ט.

6 ראו פסקה [95] והערתנו עליה. לכאורה "איסור והיתר" פוסק שם נגד ר"י אבן מיגאש. אף על פי שבדרך כלל אני מזהה את "איסור והיתר" עם הפסיקה הספרדית והמסורת שעוברת מהרי"ף ועד הרמב"ם, היה פתוח להשפעות אחרות גם כן.

והרכבת אילן (מוז), ערלה (מח), הרבעת בהמה (מט), חרישה בשור וחמור (נ), דיני המנודה (נא).

בקטעים שהגיעו מסנקט פטרבורג נתוספו, בין השאר, פרקים ז–יא, ובהם הלכות ברכות הנהנין (ז), ברכות אירוסין ונישואין (ח), ברכת המילה (ט), ברכת פדיון הבן (י) וחלה (יא), נדה יולדת וטבילה (מד), קרחה והקפת הראש (מה), כלאים (כלאי בגדים) (מו), כלאי הכרם (מז), ערלה (מח). חלקם בלתי שלמים, וישנם עוד דפים בודדים שהשתייכותם לחיבור טעונה בדיקה נוספת. רוב הקטעים הללו מרוכזים היום בכ"י סנקט פטרבורג, ערבית-יהודית I 2901. תחת המספר הזה חיברו הספרנים בעידן הסובייטי שלושה קטעים שונים, כולם באותה כתיבה ספרדית המתוארכת למאות הי"ג–י"ד, וישנה חפיפה משמעותית בין שני כתבי-היד. יחד עם זאת, הרבה מן החומר שבכ"י סנקט פטרבורג חסר בכ"י אוקספורד. ובאשר לפרק שמתפרסם כאן: כותרו של פרק ל"ב נמצא במשפטו הפותח: "אלפצל אלל"ב נדיכר פיה ממסכת ע"ז וגיעולי גוים ויין נסך", ותרגומו: "הפרק הל"ב, נדבר בו ממסכת עבודה זרה וגיעולי גוים ויין נסך". הפרק נמצא רק בכתב-יד אקוספורד 428 Huntington (קטלוג נויבואור 801, סרט 20338 במכון לתצלומי כתב-היד העבריים), דפים 141א–153ב. החידושים הבולטים שבפרק זה קשורים במעמדם ההלכתי המיוחד של המוסלמים, שמכונים תמיד "אלערב" [=הערבים]. המפגש עם האסלאם הציב בפני ההלכה אתגרים חדשים. לפני הופעתם של הנאמנים לשליחותו של מחמד, ה"נכרים" או ה"גוים" שבאו במגע עם היהודים היו ברובם, מבחינתה של ההלכה לכל הפחות, עובדי עבודה זרה.⁷ ההלכות שבאו לגדור

7 על השמות, על ההגדרות ועל הסוגיות הקשורות ליחס ההלכה ל"גוים" עיינו בערך הארוך "גוי" באנציקלופדיה התלמודית. על היחס למוסלמים ולאסלאם בהלכה ראו: הכהן, אביעד. "דת האסלאם ומאמיניה: היבטים הלכתיים ומשפטיים". **מחניים**, כרך 1, תשנ"ב, 34–51 (לא ראיתי); על השאלה המצומצמת של נתינת טיפול רפואי למוסלמים, ראו: Shemesh, Abraham Ofir. "I bear the burden of treating the gentiles": Jewish Halakhic Authorities' Attitudes towards Treating Muslims in the 12th–18th Centuries." *Review of Rabbinic Judaism*, vol. 21, 2018, 108–133; לאסלאם בהלכה פורסמו מספר מחקרים, ראו למשל: הרב קאפח, יוסף "האסלאם והיחס למוסלמים במשנת הרמב"ם". **מחניים**, כרך 1, תשנ"ב, עמ' 16–21 (הודפס מחדש בתוך: "הרב קאפח. יוסף. **כתבי ג**], עורכים יוסף טובי ואורי מלמד, תשס"ב, עמ' 1412–1416); Blidstein, Gerald. "The Status of Islam in Maimonidean Halakhah." *Rav-Tarbutiyut Bimaina Democratit vi-Yudit (Multiculturalism in a Democratic and Jewish State)*, 2004, pp. 465–476; ואולם מאמרנו עוסק בתקופה שלפני הרמב"ם, והמאמר היחיד שדן בתקופה זו

ולהגדיר את המותר ואת האסור שבעמים ההם נידונו לרוב במשנה ובתלמוד הבבלי במסכת "עבודה זרה", ובספרות הראשונים כונסו בפרקים מיוחדים, כגון "הלכות עבודה זרה וחוקות הגוים" – זו בחירתו של הרמב"ם ליחידה הרלוונטית ב"משנה תורה" שלו – או "גיעולי גוים ויין נסך", שמו של הפרק ב-"איסור והיתר", שמתפרסם לראשונה במחקר זה. המוסלמים אכן ייחשבו "גוים" מבחינתה של ההלכה, הרי אינם יהודים, אבל כל מי שמכיר את עקרונותיו של האסלאם יודע שהוא נקי מעבודה זרה. אומנם, כפי שנראה, נפוצו ידיעות שונות על עברה של ה"כעבה" שבמכה כאתר של פולחן אלילי ואף חשדות שעדיין מתקיים שם פולחן אלילי. נוסף על כך, היו שחששו שבני נכר (בעיקר באזורים שהיו תחת שלטון פרסי) שרק לאחרונה התאסלמו, לא התנתקו עדיין לגמרי מעברם האמגושי, ולכן אינם נקיים מהחשש שינסכו יין. עם כל זאת, קבע האסלאם מושג חדש בהלכה, "גוי שאינו עובד עבודה זרה". באיזו מידה השפיע מצב חדש זה על ההלכה? השאלה עולה בפרק הנידון כאן בקשר לארבע סוגיות, ובעל "איסור והיתר" פוסק את דינם. פסיקות הלכות אלו, לפי סדר הופעתן בפרק, הן: (1) מותר לסחור עם המוסלמים סמוך ליום אידם; (2) מגעם של המוסלמים אוסר את היין בשתייה בלבד אבל לא בהנאה; ובעניין זה מביא המחבר גרסה לא-ידועה של תשובתו של רב יהודאי גאון, הראשון לפסוק בשאלה זו; (3) ה"צורות" שהמוסלמים מציירים, למשל, אלו שמקשטים בהן את ה"סגידה" (המחצלת שעליה משתחוים בתפילה), אינן לצורך עבודה זרה, ואשר על כן הן מותרות; (4) די לטבול גתות שנרכשו מהמוסלמים והם טהורים. נראה שמדובר בסלים ששמשו כ"גתות", ולכן ניתן להטביל אותם.

נפנה כעת לדון בכל אחת מהלכות אלו, ונרחיב את הדיבור כדי שפסיקתו של "איסור והיתר" תובן בהקשריו ההלכתיים וההיסטוריות.

1. מותר לסחור עם המוסלמים סמוך ליום אידם

המשנה הראשונה במסכת עבודה זרה פותחת בדיון זה: "לפני אידיהן שלגוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן", והרמב"ם מנמק את האיסור בפירושו למשנה זו:

הידוע לי הינו: שלוסברג, אליעזר. "יחסו של רס"ג לאסלאם." דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה, כרך כ"ה, תש"ן, עמ' 21–51; רובו הגדול של מאמר זה אינו עוסק בענייני הלכה.

"מפני שהם מודים לעבודתם על כך, ויהיה הוא הגורם להודות לעבודה זרה".⁸ ואולם, חז"ל הכירו בכמה יוצאים מן הכלל; רב יהודה מתיר לסחור בסמוך לחגיגה של ה"טייעי", והנימוק שעולה מדיונו של התלמוד הוא "דלא קביעא" – כלומר, אידיהם אינם קבועים. הרי"ף הביא את דינו של רב יהודה, סימן שדין זה עדיין הלכה למעשה בימיו, אבל לא פירש. הרמב"ם לא רשם הלכה זו ב"משנה תורה". משתיקתו אינני יכול ללמוד דבר.

רב נחשון גאון פסק שדיני "יום אידם" ויין נסך אינם חלים על המוסלמים: "אבל הני ישמעאלים דלית להון צלמין לעבון[דה] זרה ולא מחוו דקא פלחו אלהים אחרים טובא קא מקלין רבנן במילהון [ביין] נסך ובין בהני מילי דיום אידם".⁹ הנימוק בהקלה בדין "יום אידם" אינו מטעם "דלא קביעי", אלא מסיבת אמונתם הצרופה באל אחד ונקיותם מעבודת צלמים.

היחיד ממפרשי הרי"ף שהוסיף ביאור הוא רבי יהודה בן אליעזר הכהן אלמדארי (המכונה לעיתים "אלמנדרי"), שפעל בחלב שבסוריה בשליש הראשון של המאה ה-13.¹⁰ וכך פירש: "בחגתא דטייעי חגיג' אלאעראב (!), כלומר שהיו הישמעאלים חוגגים לבית ע"ז שלהן. דלא קביעא, אין להן זמן ידוע אלא כל זמן שרוצה הולך".

8 משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, ערך ותרגם יוסף בכה"ר דוד קאפח, כרך ד, **סדר נזיקין**, עמ' שלח.

9 פורסם על ידי ווייס, מאיר צבי. "שרידים מהגניזה". **ספר היובל לבימ"ד בבודפסט**, עמ' צ"ח; לא ראיתי ספר זה, אבל תשובה זו הועתקה על ידי אסף, שמחה. **תשובות הגאונים מן הגניזה**, תרפ"ט, עמ' 188. כנראה, המקור הוא בספריית קייב, הרכבי P11, ולצערנו חסרים דמויות או תעתיקים ממנו באתר Friedberg Jewish Manuscript Society. מן הסתם יש לתקן "ביין" ל"בין".

10 **פירושי רבי יהודה אלמנדרי ב"ר אלעזר הכהן**, תשמ"ו, עמ' ק. על פרשן זה ראו: תא-שמע, ישראל. "שיטותיו של רבי יהודה אלמדארי והתפתחות הפרשנות על הרי"ף". **כנסת מחקרים**, כרך ד, ארצות המזרח, פרובנס ומאסף, עורך תא-שמע, ישראל מאיר, מוסד ביאליק, 2010, עמ' 35–63. לא ראיתי את כתב-היד אוקספורד Huntington 252 שממנו הועתק פירושו למסכת ע"ז. הדברים מובאים (תחת הכותר "פירוש רבינו יהודה אלמנדרי") בתוך: יונגרמן, שלמה מאיר. **קובץ שיטות קמאי למסכת עבודה זרה, חלק א**, המכון להוצאת ספרים וכתבי יד שליד המרכז לחינוך תורני זכרון יעקב, תשס"ז, עמ' קמ"ד. "חגיג' " פירושו "העולים לרגל", נראה שלפנינו ט"ס [=טעות סופר], והנכון "חגיג' אלערב", "עליות הרגל של הערבים".

נשים לב לשני פרטים :

(1) לפי אלמדארי, ה"ישמעאלים" האלו עובדי עבודה זרה הם. מן הסתם, אבל אין הוכחה ודאית לכך, לא התכוון בכינוי "ישמעאלים" למוסלמים, וכפי שנראה מיד, נפוצו שמועות שפולחנם של המוסלמים במכה היה "זריקת אבנים למרקוליוס", אחד מסוגי העבודה הזרה המוזכרים במשנה (סנהדרין ז, ו). רבו של עובדיה הגר טען שה"ישמעאלים" בימיו עדיין עובדי עבודה זרה, והביא כראיה את זריקת האבנים שהוא חלק ממנהגי העליה לרגל (אלחגי); לטענתו מנהג זה אינו אלא "זריקת אבנים למרקוליוס". הרמב"ם סתר את דברי הרב הזה באריכות, ועל כך נדון בהמשך.¹¹ נראה שרבו של עובדיה הגר הכיר אותו המקור עלום-השם ששאב ממנו רבי מאיר טודרוס הלוי (הרמ"ה, 1170–1240) בחידושי למסכת סנהדרין ס, עב :

והזרק אבן למרקוליס. שלש אבנים יש בעיר ששמה מכה, זו בצד זו ואחת על גביהן ונקראים מרקוליס, ועבודתה בזריקת אבנים ואע"פ שאין עבודתה בזריקת גרידתא עד שיגלח את ראשו ואת זקנו ויזרוק בין שוקיו לאחוריו, כיון שעבודתו בזריקה, כי זריק ליה מכל מקום מיחייב.¹² אכן כן, מקומו של טקס זריקת האבנים (אל-רג'ים) הוא ליד שלושה עמודי אבנים הנקראים "גימראת", ואינני יודע איך השתבש שם זה למרקוליס. ייתכן שגם אלמדארי שאב מן המקור הנ"ל. התיאור של כמה מפרטי הטהרה לפני העלייה לרגל אינו מדויק.¹³

(2) אלמדארי מפרש "דלא קביעא", שאין זמן קבוע להתאסף במקדש שלהם, אלא כל זמן שרוצה הולך; הוי אומר, אין להם "יום איד" קבוע. פרופ' תא-שמע כבר לימד אותנו: "תשתית פירושו של הרב אלמדארי מיוסדת [...] על פירוש רש"י לש"ס".¹⁴ רש"י פירש: "דלא קביעא – אין חוששין לה כל כך אם אין עושין לה בכל

11 ראו: **איגרות הרמב"ם**, מהד' הרב יצחק שילת, כרך א', עמ' רלח–רלט.

12 אבולעפיה, מאיר בן טודרוס, הלוי. **יד רמ"ה**. ח. י. ל. גאלדמאן, תשי"ג, עמ' 114.

13 תיאור מגומגם יותר נמצא במדרש "לקח טוב" (יוון, תחילת המאה הי"ב), פרשת חקת (מהדורת הרב אהרון משה פאדווא מקארלין, לבוב תר"ם, עמ' 250), שזיהה את האבן השחורה עם כמוש אליל מואב: "זה כמוש שקוף אשר במדבר, והוא אבן שחורה דמותה כדמות אשה שחורה והיא בתוך הבמה, והיו הולכים אליה להשתחוות לה מואב וכל סביבותיה, וכן הוא אומר 'הלא את אשר יורישך כמוש אלוהיך אותו תירש', (שופטים יא, כה), עבודה זרה שהוא במדבר והולכים אליה עמים רבים ואחד מאלף אין חוזרין, כבר התחיל להיבטל לכך אמר עם כמוש".

14 "שיטותיו של רבי יהודה אל-מדארי" (לעיל הערה 10), עמ' 48.

שנה", פירוש שמסתדר יפה עם דבריו של הרב אלמדארי, גם אם לשונו שונה. איננו יודעים מהיכן קיבל רש"י את הפירוש שהציג. ייתכן, אם כי לע"ד זו אפשרות רחוקה, שרש"י התכוון לעלייה לרגל למכה; זו מצווה שיש לקיימה פעם אחת בחיים, גם אם ישנם אדוקים שמקיימים אותה יותר מפעם אחת. מכל מקום, היינו מצפים שהרב אלמדארי, שמקום משכנו בסוריה, ידע מכלי ראשון על מנהגי המוסלמים, ויפרש את דברי התלמוד בהתאם, במקום לסמוך בעניין זה על רש"י. אבל לא כן היה, ופירושו אינו מתאים לדתם. יש לחגים באסלאם תאריכים קבועים בלוח הירחי שלהם, אבל לוח זה אינו קבוע ביחס לשנת השמש, ולכן החגים נעים על פני עונות השנה.

"איסור והיתר" מפרש אחרת. לפי הבנתו, "דלא קביעא" פירושו שהם זזים או נעים; "אנתקל" בערבית פועל שהוראתו לנוע. מסתבר מאוד שכוונתו, שיש להם ימי איד, והם מתנועעים משנה לשנה ביחס ללוח העברי, או ללוח השמשי. פרט זה מתאים ללוח של המוסלמים, ולע"ד גם לפשוטם של דברי רב יהודה, המתייחסים למציאות הקדם-אסלאמית.

ברצוני להציע שפירושו של "איסור והיתר" קרוב יותר לאמת. אינני אומר שפירושו בנוי על חקירה של "טייעי" ודתיים ומנהגם של הערבים לפני הופעת האסלאם. הצעתי היא ששיער שה"טייעי" של התלמוד, כמו המוסלמים שבזמנו ובסביבתו, השתמשו בלוח שזו יחסית ללוח העברי, והיא השערה נכונה. ואכן, ה"טייעי" שמו של שבט ערבי ידוע (בערבית טיי, طي), וגם כינוי כללי לערבים בספרות התלמודית.¹⁵ אני סבור שהיתרו של רב יהודה מבוסס על היכרותו בלוח של ה"טייעי", שהוא, מן הסתם, הלוח שעל פיו נהגו הערבים ב"גיהאליה". לוח זה לא היה מתואם עם שנת השמש, ולכן החגים זזו לאורך עונות השנה, בפיגור של כאחד עשר ימים ביחס לשנה הקודמת, כמו הלוח שנהוג אצל המוסלמים עד היום הזה. לוח זה לא היה נוח לסוחרי העיר מכה; הם רצו שהחג תמיד יחול בעונה שהשוק מעוטר בפירות, ועונות הפירות כידוע נקבעות על ידי שנת השמש. כמאתיים שנה לפני הופעת האסלאם טיכסו אנשי מכה עצה עם יהודי המקום ולמדו מהם את

15 ראו מאמרו של כרמלי, יהונתן. "גיהאליה: דמות הערבי, הטייעא והישמעאלי בספרות התלמוד." פעמים, כרך קנח, תשע"ט, עמ' 77-110; Shahid, Irfan. "Tayyi' or Tayy." *Encyclopaedia of Islam*, (Second Edition), Edited by Peri J. Bearman, Thierry Bianquis, Clufford Edmund Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs. Consulted online on 24 August 2020 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7471; First published online: 2012.

סוד העיבור. הם הנהיגו לוח שמש-ירחי דומה ללוח הנהוג אצל היהודים, עד שהנביא ביטל את העיבור והחזיר עטרה ליושנה.¹⁶ ואולם מהלך זה התרחש אחרי זמנו של רב יהודה. הלה ידע שעסקי החיטים של ה"טייעי" אינם קשורים דווקא בחג הקציר או כל חג קבוע, ולכן התיר בסמוך לחגייהם. נימוקו של בעל "איסור והיתר" להתיר לסחור עם המוסלמים בסמוך לחגייהם מושתת להערכתו על נימוקו של רב יהודה בדיוק, גם אם לא הכיר, או בכלל התעניין, בהיסטוריה של הלוח אצל הערבים. נשים לב שהיתרו של "איסור והיתר" רחב יותר מהיתרו של רב יהודה; ההיתר כולל למכור ולקנות, ואינו מצומצם למוצר אחד.¹⁷

2. מגעם של המוסלמים אוסר את היין בשתייה בלבד

בהלכות מאכלות אסורות יא, ז פוסק הרמב"ם: "[...] וכן כל גוי שאינו עובד עבודה זרה כגון אלו הישמעאלים יינן אסור בשתייה ומותר בהנייה וכן הורו כל הגאונים [...]"; כך גירסת דפוס ונציה של "משנה תורה" (שי-שיא) ואין חילופי נוסח משמעותיים בנוסחאות המוצגות באתר "יד הרמב"ם".¹⁸ נושאי הכלים לא הציעו מקורות לפסק זה, וכמעט שלא התייחסו אליו. האם נוכל אנו לפרט מי הם "כל הגאונים" אשר הורו שיינם של "אלו הישמעאלים", הכוונה בוודאי למוסלמים, ומותר בהנאה? האם היה מי שהתיר את יינם אף בשתייה?

כדי שנוכל להבין כדבעי את חשיבותו של החידוש שלפנינו עלינו להאריך מעט ברקע לפסיקתו של "איסור והיתר". בספרות הגאונים והראשונים נשמרו תשובות אחדות, ולא כולן מתירות.¹⁹ תשובה אחת המיוחסת לגאונים שונים דנה בנוהג שהתפשט להקל במגעו של "גוי ישמעאל" ולהתיר אותו אפילו בשתייה. הגאון מתנגד נמרצות ופוסק לאסור:

16 אבו ריחאן אלברוני. *אלאת'אר אלבאקיייה מן אלקרון אלכ'אלייה*. מהד' סכאו, עמ' 42; "The Chronology of Ancient Nations, Transl. by C. E. Sachau." (1879), עמ' 73.

17 למען האמת, איננו יודעים עד היכן היה רב יהודה מתיר, וצמצמתי את ההיתר לעסקי חיטה מתוך זהירות מירבית.

18 <https://rambam.genizah.org>

19 מרביתן של התשובות האלו נזכרות אצל שלוסברג, אליעזר. "יחסו של רס"ג לאסלאם." (לעיל הערה 7), עמ' 34, הערות 86-87. יש לציין שרס"ג לא התייחס לסוגיית יין נסך. התשובות רוכזו גם כן על ידי ברנרד ספטימוס, *Speculum*, vol. 56, Petrus Alfonsi on the cult at Mecca. "no. 3, 1981, עמ' 519, הערה 10. pp. 517-533

ולענין גוי ישמעאל שמקילין במגעו ואין עושה יין נסך ומתירין בשתייה לפי שאין מנסכין יין לע"ז שלהן. אלו היו מנסכין בהנאה נמי היה אסור עכשיו שאין מנסכין נעשה מגעו היתר יותר מתינוק בן יומו? הילכך אפילו ישמעאל אסור מגעו בשתייה.

תשובה זו מיוחסת לרב כהן צדק ב"תשובות פסוקות" של י' מיללער, ומשם ציטטנו אותה; היא מיוחסת לשר שלום גאון ב"תשובות גאונים קדמונים". נשים לב: הגאון הזה סובר ש"גוי ישמעאל" הינו עובד ע"ז, והנימוק להתיר מגעו הוא רק שאינו מנסך לאלוהיו, אלא, כך נסיק, עובד אותו בדרך אחרת.²⁰ רבי ישעיה מטרנאני מביא גרסה אחרת של התשובה, שהוא מייחס לרב צמח גאון, וחולק עליו, כי לדעתו יש להקל עוד יותר. ואלו דבריו:

"שאלו לפני ר' צמח גאון זצוק"ל על מגע ישמעאל מהו לשתיי, מפני שהישמעאלים אין דרכן לנסך לע"ז, והשיב אלו הי' דרכן לנסך הי' מגען אסור אפילו בהנאה, אבל עכשיו שאין דרכן לנסך מותר בהנאה, אבל בשתיי אסור, דלא גרע מתינוק גוי שמגעו אסור בשתיי, ואינו נראה לי, דתינוק גוי גזרו על מגעו מפני שכשהוא גדול מנסך, אבל ישמעאל שאינו מנסך כלל למה נאסר מגעו כלל, אבל מיהו יינן אסור משום חתנות, אבל מגען מותר [...]"

וממשיך להתיר גם את מגעם של הנוצרים, אבל אין זה מענייננו.²¹

הגאון האנונימי שתשובתו נדפסה על ידי שמחה אסף מתנגד אף הוא לפסיקה שהתפשטה בקשר למגעם של הישמעאלים, כלומר, להתיר יין זה אף בשתייה: תשובה לגאון. ישמעאל שהכניס ידו לתוך יינו של ישראל לאסרו ומתכווין לאסרו עליו מהו בשתייה כי יש במקומנו שמתירין אותו בשתייה מדר' יהודה בן בתירה ור' יהודה בן בבא שמתירין אותו בשתייה²² ואומרין אנו כשהתירו בהנאה התירו והן אומרין בשתייה. ועוד אומ[ר]ים] ישמעאל <עושה> אינו עושה יין נסך מפני שאין מנסכין יין כי האי גוונא שרי או

20 מיללער, יואל. **תשובות פסוקות מן הגאונים**. סימן כה, עמ' 22, ושם, הערה ג, הפניות למקורות מקבילים; **תשובות גאונים קדמונים**, מהדורת דוד קאססעל, תר"ח, סימן מו, (דף ט ע"ב). מקורות אלו מן הגאונים מובאות גם אצל הילדסהיימר, נפתלי צבי, עורך. **ספר הלכות גדולות, חלק שלישי**. מקיצי נרדמים, תשמ"ז, עמ' 280–281, הע' 1.

21 **תוספות רי"ד לרבינו ישעיה הראשון מטרנאני על מסכת עבודה זרה**. מהדורת הרב ניסן זק"ש, תשי"ט, עמ' קפ–קפז.

22 ראו עבודה זרה נט, ע"ב.

אסור. כך ראינו] ישמעאל האידנא עובד ע"ז ואינו מכיר שאינו עובד ע"ז²³
ולית הלכתא כר' יהודה בן בתירה וכו' יהודה בן בבא ורב אשי הוה ליה
בתרא והלכתא כותיה"²⁴.

נשים לב שלפנינו הגדרה נוספת למעמד של המוסלמים: עובד עבודה זרה אבל
אינו מודע לזה.²⁵

לפני התשובה שפרסם אסף, באותו העמוד בכתב-היד, נמצא פסק הלכה משני
ראשונים, וגם הוא שייך מאוד לענייננו. אסף העתיק אותו בצורה מדויקת בהערה
על אתר (הערה 6) והנני מצטט אותו כאן:²⁶

כתב חכם אחד שמו ר' שאול ב"ר דוד שבני ספרד אינן נוהרין על מגע
ישמעאלים כלל. וכן כתב הר"ר שלמה בן אברהם שאינם עובדים כלל ע"ז
ואף אם הם משתחווים לצורת [מילה מחוקה] אינן מנסכין לו ומודים

23 תשובה זו, כמו רבות אחרות הנוגעות לענייננו מובאת בספר **האשכול**, ואסף מעיר כאן (שם,
הע' 7) בצדק שגרסת **האשכול**, "אף שאינו מכיר שעובד ע"ז" טובה יותר.

24 שמחה אסף, **תשובות הגאונים וליקוטי ספר הדין לר' יהודה ברצלוני ז"ל**. תרפ"ז, סימן נ, עמ'
68; **אוצה"ג מסכת עבודה זרה**. מהד' הרב אליהו רחמים זייני, תשע"ו, עמ' 242. הפסקה
הועתקה שוב על ידי רוט, פנחס. "הלכה וביקורת בדרום צרפת: ר' דוד בן שאול. על הלכות יין
נסך". **תרביץ**, כרך פ"ג, תשע"ה, עמ' 439–464, בהערה 81 (עמ' 455). רוט מקשר אותה עם
ההתנגדות לפסיקתו של רש"י "שלא נחשדו הנוצרים לנסך", פסיקה שהתבססה על כמה
מתשובות הגאונים אשר, כפי שראינו, מתייחסים בעיקר למוסלמים ולא לנוצרים. (על פסיקת
רש"י והשפעתה ראו: סולובייצ'יק, חיים **יינם: סחר בינם של גוים**. עם עובד, תשס"ג, עמ'
52–57). רוט נוטה לחשוב שהפוסק הוא ר' דוד בן שאול, מושא מחקרו, והשם המוזכר – שאול
בן דוד – הינו טעות סופר. להלן אטען שמדובר באביו של ר' דוד בן שאול, גם אם אינו ידוע
במקורות.

25 ייתכן שהגאון רומז לדעה הנפוצה שהערבים השאירו (אולי החביאו) ב"כעבה" את הפסילים
שסגדו להם לפני בואו של האסלאם; כך כנראה יש לפרש את דברי רס"ג על **דניאל יא**, לח,
"ולאלה מעזים על כנו יכבד". ראו הרב יוסף קאפח, מהדיר ומתרגם, **דניאל עם תרגום ופירוש
רבנו סעדיה בן יוסף זצ"ל**. עמ' רז והע' 5 שם, וראו גם Ben-Shammai, Haggai. "The
Judeo-Arabic vocabulary of Saadya's Bible Translations as a Vehicle for
Eschatological Messages: The Case of Saadya's usages of the 8th form of Arabic
QDR." *Esoteric and Exoteric Aspects in Judeo-Arabic Culture*, edited by Benjamin
H., Hary & Haggai, Ben-Shammai, 2006, pp. 191-225, p. 214
סברו הרבה מבני דורו של רס"ג, וראו את המקורות שמפנה אליהם שם, הע' 65.

26 כתבי-יד ירושלים, בית הספרים, 8° 90, דף 119ב, והוא "כ"י אולאיי" אצל י' ברודי, תשובות
רב נטרונאי בר הילאי גאון, מכון אופק, תשנ"ד; ולרווחתנו מקוון כעת באתר בית הספרים:
https://www.nli.org.il/he/manuscripts/NNL_ALEPH000043494/NLI#sFL77543207

שאיננו אלוה [נמחקו שורה שלמה ומלים אחדות בשורה שלאחריה] ואין מפרסמין את הדבר.

אסף זיהה את שני הרבנים, שאול בן דוד ושלמה בן אברהם מן ההר, כחלק מקבוצת הרבנים שעוררו את הפולמוס על כתבי הרמב"ם, ופרט זה אינו שייך לענייננו. העניין שמעורר אצלי תמיהה הוא המחיקה, שלדעת אסף היא מעשה של הצנזורה, שמחקה לגמרי את הסומך ל-"צורת" וגם קצת יותר משורה שלמה. מן הסתם הצנזורה דאגה רק לביטויים הקשורים לנצרות; הייתכן שבספרד הקלו גם במגע הנוצרים? מצד שני, וכפי שראינו, העניין של ההשתחויה של המוסלמים לכיוון הכעבה במכה, שהיה פעם אתר של פולחן אלילי, נחשב בעיני חלק מן היהודים כהוכחה שהמוסלמים עובדי עבודה זרה, ולכן התייחס אליו הרמב"ם ביתר שאת באיגרתו לר' עובדיה הגר: "אלו המשתחוין כנגדו היום, אין לבם אלא לשמים. וכבר אמרו חכמים בסנהדרין (דף סא) שאם השתחוה אדם לעבודה זרה וסבור שהוא בית הכנסת, הרי לבו מסור לשמים."²⁷

דאגה ספציפית זו עלתה בתשובה של רב נחשון גאון ששמורה אצלנו ב"שבלי הלקט", חלק שני. אסף העתיק אותה מכתב-יד בסוף אותה הערה 6 לתשובות הגאונים שלו מכתב-יד, ואני השווייתי את העתקתו עם כתב-יד אחר (מוסקבה-גינצבורג 550, דף 9א), ולא מצאתי הבדלים בעלי-משמעות. והינה העתקו של אסף: "שלחו ליה לרב נחשון גאון על מגע יין, ואסר, שאע"פ שאין עושה יין נסך ליאסר בהנאה אעפ"כ עובד ע"ז כדאיתא ה' בתי ע"ז הם ואחת מהם נתבדה בערביא". התשובה המובאת בשמו של רב נחשון בספר "האשכול" מנומקת יותר: "[...] כך ראינו ישמעאלי האידנא עובד ע"ז הוא ואינו מכיר שהוא עובד, דאמור רבנן חמשה בתי עבודה זרה <קבועים> הם ואחת מהן <נשרא> בערביא. הילכך אע"פ שאינו מנסך עובד ע"ז "הוא" <[...]>".²⁸ הינה, הושפע הגאון מדברי התלמוד בבלי במסכת

27 **איגרות הרמב"ם**, מהדורת הרב יצחק שילת, מעליות, תשמ"ז, חלק א, עמ' רלח.

28 **האשכול**, עמ' 78. אלבעק (שם, הע' ג) תוהה איך לא ידע הגאון שהישמעאלים כבר קיבלו עליהם את "דת מחמד" ומתרץ שהגאון ידע "שראיתו היא שהיו לפנים בערביא עובדי ע"ז, וסובר שעדיין נשאר בהם מן ה'אמגושים' שעובדים ע"ז ואינם מכירים". ולע"ד ערבב אלבעק בין דבריו של רב יהודאי גאון על האמגושים (נדון עליהם לקמן), המשקפים בנאמנות מציאות חברתית-דתית בזמנו בבבל, ובין השמועה שנפוצה בקשר לכעבה שבמכה. דעת "גאון" דומה למה שרשום בספר הערוך, ערך "נשר (ג)" (**ערוך השלם**, מהד' חנוך יהודה קאהוט, חלק חמישי, וינה תרמ"ט, עמ' 395, עם הערות מועילות). ה"ערוך" הביא דעת "גאון" ש"יש בערביא בית, ובית ע"ז היא, ואית בה אבן חקוק עלה וסוגדין לה". וראו גם דברי הרמב"ם לעובדיה הגר המובאים לעיל, וגם להלן, סעיף (3) במבוא, בעניין היתר ה"צורות" של המוסלמים.

עבודה זרה יא, ע"ב על בית עבודת זרה ש"בערביא". בדפוס וילנא מופיע "נשרא" כשמה של "בית" זה, ואכן ידוע ש"נשרא" היה אחד מאלילי הערבים בתקופה שלפני האסלאם, ואף מוזכר בקוראן ובמקורות אחרים בערבית.²⁹ לעומת זאת, "נתבדה" אינה מתועדת באף אחד מכתבי-היד שגרסתם מופיעה באתר "הכי גרסינן".³⁰ ואולם, כפי שהעיר לי ידידי, ד"ר בנימין ריצ'לר, אין כל סיבה להחליט שהמחיקה היא מעשייה של הצנזורה. ואכן, בדקתי ולא מצאתי חתימת צנזור בכה"י, אם כי אין זו ראיה גמורה, שהרי כה"י הנוכחי הורכב מכמה וכמה כתבי-יד שונים. מכל מקום, ייתכן שהתיאור החיובי על דת אחרת הפריע לקורא יהודי תמים, ולכן העביר את קולמוסו על המילים המטרידות. לכן, נראה בינתיים לצרף פסק זה למסמכים המעידים על הקלה במגעם של מוסלמים: ר' שאול בן דוד מעיד שכך נוהגים בספרד, ורבי שלמה בן אברהם פוסק שאינם עובדי עבודה זרה, אם כי פסיקתו המלאה איננה קריאה כיום, ואיננו יודעים מה נמחק ולמה. ייתכן שמישהו חשש לפרסם שחכמים הסכימו להקל בדבר; חשש דומה נמצא בכמה טכסטים שפירסם פנחס רוט.³¹ נקווה שיום אחד נצליח לקרוא מתחת למחיקה ולפענח את מלוא פסק הדין.

לא ידוע לי על התבטאות של הרי"ף בנידון. ואולם רבי אברהם הירחי סבור שההיתר שנהג בספרד, אפילו לשתות יחד עם המוסלמים, נשען על דבריו של הרי"ף, שפסק כשמואל בסוגיית התלמוד הבבלי ע"ז נז, עא: "תינוק בן יומו עושה יין נסך", וכך כתב ב"ספר המנהיג":

ואני ראיתי מקומות בספרד שאינן חוששי במגע יינו על ידי הישמעאלי ומוציאין להם היין ומוזגין ומוכרי' ושותין עמהן וסומכין כמדומ' לי על רב אלפס, ופוסקין כשמואל דתינוק בן יומו אין עושה יין נסך כלל, וישמעאלי שאין דרכן לנסך לע"ז הוה להו כתינוק בן יומו, וסוברין דכשמואל הלכת' בכולה מילתא.

הירחי מסתייג מאוד ממנהג זה: "ולא היא דבתינוק בן יומו הלכ' כרב [...] וא"כ הישמעאליים לא גרעי מתינוק בן יומו דמגעו אסור בשתייה", ומסיים, בדיוק כמו הרמב"ם, "וכן פסקו כל הגאונים".³²

29 על סוגיה זו ראו מאמרו של ספטימוס (לעיל הערה 19), עמ' 530–531, הערה 39.

30 <https://bavli.genizah.org/Global/home>

31 רוט (לעיל הע' 24), עמ' 444–445.

32 רבי אברהם ברבי נתן הירחי. **ספר המנהיג**. בעריכת יצחק רפאל, חלק שני, תשל"ח, עמ' תרס.

ואולם התשובה היחידה השלמה והמנומקת שהגיעה אלינו היא תשובתו של רב האי גאון השמורה בספר "האשכול". רב האי מצידו מזכיר את הפסיקה, ליתר דיוק, ההימנעות מפסיקה, "לא איסורא ולא היתרא", של קודמו בגאונות, רב יהודאי.³³ רב יהודאי הכיר שהאסלאם אוסר את שתיית היין. ואולם כנראה הרבה או אפילו רוב המוסלמים בסביבתו היו "אמגושים" (זורואסטרים) לשעבר, שקיבלו על עצמם את דת האסלאם לא מכבר, ולא היו נקיים לגמרי מדתם הקודמת; ולכן יש לחשוש שינסכו.³⁴ נראה שרב האי הוא זה שהוסיף שבזמנו כבר "ישנו הדורות" ולא נשתייר כלום מדת האמגושים. השאלה שהופנתה לרב האי לא התייחסה למגעם של המוסלמים, אלא בהכשרת קנקני יין, אלא שרב האי ראה לנכון להקדים את תשובתו בדברים אודות "הגוים הללו שאתם חוששין להם מדת הישמעאלים" ובהקשר זה ציטט את תשובתו של רב יהודאי. הינני מעתיק אותו מ"ספר האשכול", עם מספר תיקונים המתבקשים מבדיקתי בכתב-יד "כרמולי" (וכעת כ"י הספרייה הלאומית 4° 1159), עליו ביסס שלום אלבעק את מהדורתו של ספר "האשכול". אלבעק ביצע כמה תיקונים נחוצים על בסיס כ"י פריס (Library of the Alliance Israélite Universelle Paris France Ms. 91); חיפשתי בצילום של כתב-יד זה ולא מצאתי את התשובה בפרק על מסכת ע"ז.³⁵ והינה תשובתו של רב האי:

והשיב הכי, תחילה ראוי לידע שאם הגוים הללו שאתם חוששין להם ממדת הישמעאלים הללו שעקר דת שלהן אסור יין ותעובו וקללת השותים אותו, הרי הוא מרחיק מעברות³⁶ שלהן הרבה ועבירה רואין אותו

33 תשובה זו שייכת לחומר "שלא הובא בפרק זה" אצל: דנציגר, נחמן. **מבוא לספר הלכות פסוקות, מהדורה שנייה**, תשנ"ט, עמ' 412; ראו שם, הערה 1, סעיף ב, ביבליוגרפיה עשירה על דבריו של רב יהודאי.

34 אומנם נראה שליין היה מקום בסעודות חגיגיות וכדומה אצל הזורואסטרים, אבל אינני יודע אם נסכו יין כחלק מפולחן דתי, כפי שעשו הרומאים והיוונים. ראו: <https://iranicaonline.org/articles/zoroastrian-rituals>, והשווה עמ' 42 לקמן. לע"ד יכול להיות שניסוך שימש אצל רב יהודאי ככינוי לעבודת אלילים, ולא דווקא לטקס מסוים שבמרכזו ניסוך היין.

35 יש מקום להזכיר בהקשר זה את הערתו של פרופ' אברמסון, שרגא. "ספרי הלכות של הראב"ד. **תרביץ**, כרך ל"ו, תשכ"ז, עמ' 178 העמ' 29: "דברי ר"ש אלבק במבואו לאשכול עמ' ע צריכים תיקון בכמה פרטים כבר לפי הרמז שרמזתי בפנים".

36 במהדורה "מרוחק מעבודות", ושם, הערה י': "בכ"י כ כתוב כנראה 'מעבירות' ". ואינני יודע אם "מרוחק מעבודות" גרסת כ"י פריס או קביעתו של המהדיר. מכול מקום, גרסת כ"י כ (כרמולי, כעת ירושלים, הספרייה הלאומית) נראית לי טובה. הקללות והתיעוב שמגלים המוסלמים לשותי יין מרחיק את האדם מעבירת שתיית היין, ואכן "ועבירה רואין אותו".

ואין בו חומר כל כך ואין חוששין מכחן לנסך. וכשעמד מר יהודאי ז"ל לא אמרן ביה לא איסורא ולא היתרא מפני שהרבה [יש מהם]³⁷ האמגושים שהיו באותו זמן שיצאו למדת הישמעאלים הללו והודו למי שאסר היין, עדיין לא היה לבם נקי מן האמגושות שהן מנסכין יין, ואף דור אחר ושלישי היו רופפין ונשאר בהם כלום מן הדת הראשונה והיו חוששין ממגען לנסך. וכשישנו הדורות לא נשאר בהם כל עקר מאותו השיור כלום, ומי ששותה יין רואין אותו כעושה תועבה ואין בעבודתו³⁸ זכר לו, אבל אם נצריים הם יש בהן חשש הרבה כי הם מנסכין את היין [...].³⁹ וכעת נוכל לגשת למושא מחקרנו, ספר "איסור והיתר" ו"ג'ואב מסאלה", "תשובת שאלה", מאת רב יהודאי, שמובאת שם. אני מציג אותה, מקור ותרגום, מכ"י אוקספורד, דף 147א-ב, ואח"כ סיכום קצר:

וראית פי ג'ואב מסאלה לרב יהודאי יקול אן הואלאי אל [147ב] ערב אלדי יחרם ענדהם אלכימר ואינן יודעין בטיב ע"ז ליס חכמהא פיהא מתיל עובדי ע"ז לכן יוכידי פי אמרהם לחומרא אע"פ שאין עובדין ע"ז בדעת כי מנהג אבותיהם בידיהם ועובדין ע"ז הם שלא בדעת וינם אסור בשתיה ולא בהנאה ואם שיכשך בכונה אסור בשתיה ולא בהנאה ויין של ישראל ברשותם צריך חותם בתוך חותם דלא גרעי מתינוק בן יומו דעושה יין נסך ואוקימנה לענין שתיה אבל בהנאה מותר.

תרגום

וראיתי בתשובת שאלה לרב יהודאי שהוא אומר שהערבים האלו אשר נאסר אצלם היין ואינן יודעין בטיב עבודה זרה, אין דינם בו דומה לעובדי עבודה זרה. אבל ננקט

37 ראו הע' 12: אברהם בן יצחק, מנרבונה, אלבעק, חנוך, אלבק, שלום בן יחזקאל, **האשכול**, (הוצאה שנייה), ח. וגשל, תשד"מ: "כ"י כ בשבוס: יין ושמן". ואם אלבעק הסגיר את התיקון ולא העיר יותר, אני מסיק שאין גרסה טובה יותר בכ"י פריס. ולמרבה הפלא, נפתלי צבי הילדסהיימר, שהעתיק את התשובה (בדילוגים) בהערה לחלק השלישי של: הילדסהיימר, נפתלי צבי. **ספר הלכות גדולות, מפיצי נרדמים**, תשמ"ז, הע' 1, בעמ' 280-281, ולטענתו תיקן אותו על פי כ"י כרמולי, רושם כאן "[נ]ש מן", וזה פשוט אינו נכון.

38 במהדורה "בעבודתו". והנכון כאן לשון רבים, "עבודתן" (וכן גם תוקן אצל הילדסהיימר, ראו את ההערה הקודמת), כלומר אין בעבודתן של המוסלמים, זאת אומרת, בפולחנם, שום מקום ליין, בניגוד מוחלט לנוצרים שאצלם יש ליין מקום מרכזי בטקסי הפולחן.

39 **האשכול**, מהד' ש' אלבעק, הערה 37, חלק ב, עמ' 74; משם הועתק לזייני, רחמים. **אוצר הגאונים: מסכת עבודה זרה**, עורך הרב אליהו רחמים, תשע"ו, עמ' 145.

בנוגע אליהם לחומרא אף על פי שאין עובדין עבודה זרה בדעת, כי מנהג אבותיהם בידיהם, ועובדין עבודה זרה הם שלא בדעת, וינם אסור בשתייה ולא בהנאה, ואם שכשך בכונה אסור בשתייה ולא בהנאה; ויין של ישראל ברשותם צריך חותם בתוך חותם, דלא גרעי מתינוק בן יומו דעושה יין נסך, ואוקימנה לעניין שתייה אבל בהנאה מותר.

נאמר קודם מילים אחדות על שפות התשובה. מחציתה הראשונה בערבית-יהודית, ומחציתה השנייה בערבוב של עברית וארמית. משתמע מדבריו של נחמן דנציג שרב יהודאי גאון כתב בארמית, ושרידי חיבוריו בערבית-יהודית אינם אלא תרגומים.⁴⁰ שרידים אלו כוללים מספר דפי גניזה שכותרתם "הלכות יין נסך" (כ"י אוקספורד 46.6-11), והם אינם נמצאים בתרגום העברי לספרו של רב יהודאי הנודע בשם "הלכות ראוי".⁴¹ דפים אלו טרם פורסמו, לכן בדקתי אותם רק כדי לראות אם יש בהם התייחסות לשאלת יינם של מוסלמים, ולא מצאתי שום התייחסות לעניין זה. לכן ייתכן שהחלק הראשון של התשובה מכיל סיכומו של מחבר "איסור והיתר", וכך באמת משתמע מהצגתה של התשובה "יקול אן" שאינה פתיח של ציטוט ישיר, אלא של סיכום. תמיכה אפשרית להשערה זו נמצאת בכינוי "אלערב" למוסלמים, שהרי כבר בשני מקומות נוספים בפרק הנידון מתוך "איסור והיתר" כותב המחבר "אלערב" כאשר ברור שכוונתו למוסלמים. רב יהודאי לעומתו מדבר על "מדת הישמעאלים".

תוכן התשובה ב"איסור והיתר" שונה בכמה פרטים חשובים מן התשובה המובאת בספר "האשכול". ואולם, עלינו לערוך את ההשוואה בין שתי הגרסאות תוך התחשבות ברקע ההיסטורי המיוחד לדבריו של רב יהודאי. גאון זה כיהן בזמן שרבים מתושבי בבל הזורואסטריים ("אמגושים") התאסלמו. תהליך קבלת דת האסלאם אומנם פשוט וקצר, אמירת ה"שהאדה", אבל תהליך הטמעת ערכי האסלאם, חוקיו ומנהגיו, ארוך הרבה יותר, ואפשר שלא יושלם במשך דור או שניים. בתשובה המובאת בספר "האשכול" ישנה התבוננות יקרה על תהליך זה: הראשונים להתאסלם "לא היה לבם נקי מן האמגושות", גם אחרי שלושה דורות היו "רופפין", ורק כאשר "ישנו הדורות" לא נשאר בהם כלום מן האמגושות.⁴²

40 דנציג, נחמן. **מבוא לספר הלכות פסוקות**. (מהדורה שנייה), תשנ"ט, הע' 105, עמ' 619.

41 דנציג, שם, עמ' 549, והערה 105 בעמ' 619.

42 על הקושי של הזורואסטריים לקבל עליהם את דת האסלאם, ראו את הדיון הקצר אצל: Boyce, Mary. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. Routledge & Crone, Patricia. *The Nativist Prophets of Early*; pp. 150-147 Kegan Paul, 1979,

בגרסה השמורה בספר "האשכול", בחר רב יהודאי שלא לפסוק: "לא אמרן ביה לא איסורא ולא היתרא", ואילו בתשובה השמורה בספר "איסור והיתר" רב יהודאי נוקט עמדה ברורה. אומנם הישמעאלים "אינן יודעין בטיב עבודה זרה", אבל בכל זאת "ננקט לחומרא [...] כי מנהג אבותיהם בידיהם, ועובדין עבודה זרה הם שלא בדעת", ואשר על כן, פסק שיינם מותר בהנאה ואסור בשתייה. אם לא נאמר שמישהו שלח יד בגרסה המאוחרת כדי לעדכן אותה, ואין לי שמץ של עדות שקרה דבר כזה, נצטרך לומר שרב יהודאי שינה את דעתו כאשר נוכח לדעת שתהליך ההתאסלמות, ובתוכו ההתרחקות מהיין, התקדם גם אם לא הושלם. עוד נשים לב שפסיקתו לפי גרסת "איסור והיתר" קרובה מאוד בלשונה לתשובתו של רב צמח גאון שהבאנו לעיל, תשובה שנמסרה לנו באמצעות הרי"ד: "אבל עכשיו שאין דרכן לנסך מותר בהנאה, אבל בשתיי אסור, דלא גרע מתינוק גוי שמגעו אסור בשתיי", ולא רחוקה מתשובה המיוחסת לרב נחשון והשמורה בספר "האשכול", שפוסקת שישן שנגע בו הישמעאלי אסור בשתייה אבל מותר בהנאה.⁴³

Islamic Iran: Rural Revolt And Local Zoroastrianism. Cambridge University Press, 2012. מביאה עדויות על שתיית יין בקרב כיתות חדשות באזור איראן שצמחו אחרי הכיבוש המוסלמי ושמרו מנהגים של העבר, כולל שתיית יין (למשל, עמ' 50, 74, 180, 253), וראו במיוחד עמ' 271 ו-499 על השימוש ביין בטקסים דתיים, דבר שלדעתי בוודאי היה נראה ליהודי כניסוך היין.

43 **האשכול**, עמ' 77, ועיינו היטב בהערה ח שם; אלבעק (הבן) מביא הרבה מקבילות, כולל אלו שיוחסו לגאונים אחרים, ואם הבנתי את דבריו נכון, הוא סובר שכולם מדברי רב נחשון גאון.

3. ה"צורות" שהמוסלמים מציירים אינן לצורך עבודה זרה ואשר על כן הן

מותרות

בפסקה [131] בפרק אנו קוראים:

מקור (כ"י אוקספורד 149ב-150א)	תרגום
וקאלו פי מא יחרם מן הצלמים כל מא יעלם אנהא ע"ז אסור ואלצוראת אלקדום אלדיי עלי דואמס פיחמל עליהא אנהא ע"ז ואמא אלצור אלדיי יעמלוהא אלערב פליס אלגרץ' [150א] <אלגרץ' > מנהא אלעבאדה פהי מותרין	ואמרו בעניין איזו צלמים אסורים: כל מה שידוע שהוא עבודה זרה אסור והצורות העתיקות אשר על תושבות, ⁴⁴ יש להניח שהן עבודה זרה, אבל הצורות שהערבים עושים, אין מותרתן עבודה [דתית], לכן הן מותרות

במשנה הראשונה במסכת עבודה זרה, פרק שלישי, נאמר: "כל הצלמים אסורים, מפני שהן נעבדין פעם אחת בשנה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים, אינו אסור אלא כל שיש בידו מקל או צפור או כדור. רבן שמעון בן גמליאל אומר, כל שיש בידו כל דבר". הרמב"ם בפירושו למשנה זו פוסק כחכמים. לא כן בעל "איסור והיתר", שהבחין בין הצורות הקדומות – ככל הנראה שרידים מן התקופה הרומית – שמן הסתם שימשו בין היתר לפולחן, ואשר על כן הן אסורות, ובין הצורות שעושים ה"ערבים" (המוסלמים) שבוודאי אינן לצורך עבודה זרה, ולכן קיים היתר גורף לגביהן. יש להוסיף, שה"ערבים" לא העמידו פסלים, וה"צורות" שלהן מופיעות במדיום אחר.

קדמה לבעל "איסור והיתר" פסיקתו של רב האי גאון בעניין "צורות אלו", והיא שמורה אצל הרב יהודה אלמדארי (אלמנדר), פרשן הרי"ף מסוריה שכבר נזקקנו לדבריו לעיל: "רב האי גאון ז"ל: העושה פרצוף אדם אסור לקיימו והמוצאו מותר לקיימו וכל צורות שישמעאלים הללו עושין אין בהם ממש דלרקמה הן עושין אותן ואין בהן ע"ז".⁴⁵

44 על "דואמס" ראו Reinhart, Dozy. "édifice public, édifice voûté." *Supplément Aux Dictionnaires Arabes*. E. J. Brill, 1881, p. 460. בלאו, יהושע. **מילון לטקסטים ערביים יהודיים מימי הביניים**. האקדמיה ללשון עברית, תשס"ז, עמ' 220, "מתמך שמניחים עליו ארון המת".

45 פירושי רבי יהודה אלמנדר ב"ר אלעזר הכהן, תשמ"ו, עמ' 106; זייני, אוצה"ג. ע"ז, עמ' 205.

לא מצאתי זכר לתשובה זו של רב האי במקום אחר, ואין לדעת אם היא, או לכל הפחות תוכנה, הייתה ידועה לבעל "איסור והיתר". אומנם במשנה השלישית באותו הפרק אנו קוראים: "המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה, צורת דרקון, יוליקם לים המלח. רבן שמעון בן גמליאל אומר, שעל המכובדין, אסורים. שעל המבוזין, מותרין". ושם פירש הרמב"ם "וכלים מכובדין, הי חלי אלד'הב ואלפצ'ה ות'יאב אלחריר", ובתרגומו של הרב קאפח: "וכלים מכובדין, הם תכשיטי הזהב והכסף ובגדי המשי". ואולם בעל "איסור והיתר" הולך (בחלק זה של הפרק לכל הפחות) לפי סדרן של המשניות, וידון רק להלן על "המוצא כלים", וכן על האיסור לצייר, אפילו על הבגדים, צורת חמה וכדומה, אלא אם כן הציור הוא למטרת לימוד. לכן ברור שדבריו של בעל "איסור והיתר" וכמוהם גם פסיקתו של רב האי מוסבים על המשנה הראשונה, כלומר שהם מתירין את הצורות שעושים אותן המוסלמים; ורב האי מזכיר רק את אלו הרקומים, ואילו בעל "איסור והיתר" מפרסם היתר גורף לכל צורותיהם.

נוסיף כי לענייננו שייכת מאוד תשובתו של הרא"ש, שפעל כמאתיים שנה אחרי בעל "איסור והיתר", ופחות או יותר באותו האזור:⁴⁶

מה ששאלת בעניין מחצלת קטנה הנקראת סג'אדה בלשון ערבי שדרך ישמעאלים להתפלל עליה ויש בה כמו צורת משקל שחור אם מותר לתלות אותה בבית הכנסת לצד ההיכל אחד מכאן ואחד מכאן ולהתפלל כנגדה, ואף על פי שחלילה וחס לשום אדם אחד מישראל להתפלל בשום כוונה לדבר אחר, דבר זה שאלתי בעבורי וחקרתי עליו ונתברר לי שנהגו איסור בכאן בטוליטלא להניח מחצלת כזו בבית הכנסת כדי לישב עליה כל שכן לתלות בצד ההיכל, לפי שאומרים שאותה צורה שחורה העשויה בה היא צורת המקום שהולכים לחוג שם בארצם. וגם יש אומרים שיש בה צורת מרקוליס ודרכם להתפלל עליה ולכרוע עליה בתפלתם. ועוד אמרו לי מפני מה קורין למחצלת סג'אדה לפי שסוגדין עליה. וכיון שכן נראה לי שאסור לתלות בבית הכנסת כלל כל שכן בצדי ההיכל וצריך להוציאה מבית הכנסת כדי שלא ישאר לה שום זכר בבית הכנסת כי מה לנו להניח בבית הכנסת שלנו דבר כזה שהוא מוכן ומזומן לתפלתם. ואין ראוי לשום אדם מישראל לערער על זה כדי להניח מחצלת כזו בבית הכנסת וכל העובר על

46 על הצמדתו של "איסור והיתר" למנהג טולדו (עירו של הרא"ש) בעניינים מסוימים בדיני יום כיפור, עיינו לעיל.

זה הוא נוטה מדרך ישרה לדרך רעה ראוי ליסרו. הנראה לי צויתי לכתוב וחתמתי עליו.⁴⁷

הגעו עצמכם : מדובר במחצלת פשוטה, ולא בבגד משי, ועליה ציור שיש לה משמעות דתית – או מאזניים ("משקל"), שהוא סמל למשפט האלוהי באסלאם, או ציור של הכעבה במכה – ואפילו כך, אין שום שאלה שמותר לקיימה.⁴⁸ הרא"ש אינו אומר ולו ברמז שיש להוליד אותה לים המלח. השאלה מוגבלת לשימוש בה בבית הכנסת, אם כקישוט קיר לצדדיו של ההיכל, אם בכל מקום אחר. הרא"ש אוסר, ונראה לי שהטעם הוא הרצון לשמור על המחיצות בין האסלאם ובין היהדות בתודעת הקהל. יוצא שבפועל הסכים הרא"ש עם פסיקתו של בעל "איסור והיתר" – אם כי אין סימן ששמע עליה – שה"צורות" של המוסלמים מותרות. נשים לב שהשאלה איננה חדשה; בחקירתו למד הרא"ש "שנהגו איסור בכאן בטוליטלא להניח מחצלת כזו בבית הכנסת כדי לישב עליה כל שכן לתלותה בצד ההיכל". מעניינת מאוד אפוא

47 יודלוב, יצחק (עורך). *שאלות ותשובות לרבינו אשר בן יחיאל זצ"ל*, (מהדורה מתוקנת), מכון ירושלים, תשנ"ד, עמ' 73. על תשובה זו (וכן תשובה דומה מאת רבי יהודה בן הרא"ש) ראו: Mann, Vivian B. "The Art of Convivencia in Spain and Morocco." *Historic Cities and Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures*, edited by Joan, Martin-Brown, Ismail, Serageldin, Ephim, Shluger, 2001, 365-373. על השימוש ב"סגיאדה" כפרוכת ראו: Yaniv, Bracha "The Origins of the 'Two-Column Motif' in European Parokhot." *Jewish Art*, vol. 15, 1989, pp. 26-43. עמ' 32.

48 על החשיבות של המאזניים בתרבות האסלאם ראו: Brockopp, Jonathan E. "Justice and Injustice." *Encyclopaedia of the Qur'ān*, edited by Jane Dammen McAuliffe, Georgetown University, Consulted online on 06 October 2020 http://dx.doi.org/10.1163/1875-3922_q3_EQSIM_00246; על ה"סג'אדה" (מחצלת או שטיח לשימוש בתפילה), מלווה בשתי תמונות, ראו: Wensinck, Arent Jan, Margaret, Hall, and Knysh, Alexander. "Sadjjāda", *Encyclopaedia of Islam*. (Second Edition), Edited by Bearman, Peri J., Thierry, Bianquis, Clifford Edmund, Bosworth, E. J. van Donzel, Brill, 2020. Consulted online on 06 October http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0960. אמנם שם לא הוזכרו לא המאזניים ולא הכעבה כציורים על המחצלת, ואולם, ייתכן שהיהודים פרשו את ציורו של ה"מחראב" (שקע בקיר המסגד שמשמן את כיוון התפילה), שהוא הציור הנפוץ, כמאזניים או ככעבה; וכמובן אפשרי בהחלט שמדובר על קישוט שהמחקר לא יודע עליו. מעניין שציור ה"מחראב" על השטיח או מחצלת, וכמוהו ה"מחראב" עצמו שבמסגד, משמשים לסמן את כיוונו של ה"קבלה" של מִפָּה ובו קובעים את כיוונו של המתפלל; וכך גם משמש ההיכל בבית הכנסת לסמן את ה"מזרח", כלומר, כיוונו של ירושלים. יוצא שהמחצלת עם ציור ה"מחראב" או ה"כעבה" ימשיך למלא את תפקידו המקורי אם ייתלה לצדו של ההיכל.

העובדה שיהודי טולדו חיבבו מחצלאות התפילה של המוסלמים, וביקשו יותר מפעם אחת לקשט איתן את בית הכנסת למרות האיסור הנהוג לגביהן.

4. די בהדחה להכשיר גתות של המוסלמים

תרגום	מקור (כ"י אוקספורד דף 151א-ב)
<p>[148] סחטו יין נסך בגת של הגוי, אם הוא מאבן שאינה מזופתת, מנגבה והיא טהורה; ואם היא מזופתת וסחטו בה יין נסך, יגרד את הזפת וינגב, וכך תהיה מותרת; ואם לא סחטו בה, מנגבה והיא טהורה [149] ואמרו, "במה מנגב? באפר ובמים [עבודה זרה עד, ע"ב-עה, ע"א]; ואם הייתה מעץ, ייקלוף את הזפת [משנה, עבודה זרה ה, יא]" ומנגבה והיא טהורה [150] באשר לערבים הללו, יש לטבול את גתותיהם והן טהורות</p>	<p>[148] מעצרה' אלגוי אד'א עצר פיהא יין נסך אן כאנת חגיר דון מזפתה מנגבה (!) והי טהורה ואן כאנת מזפתה ועצר פיהא יין נסך יגירד אלזפת וינגב וכד'לך תגיוז ואן כאן לס יעצר פיהא מנגבה והי טהורה [149] וקאלו במא מנגבן [151ב] באפר ובמים ואן כאנת מן עוד יקלוף את הזפת ומנגבה והיא טהורה [150] אמא הואולאי אלערב פמעאצרהם תגסל והן טהורין</p>

ההלכות המוצגות בפסקאות אלו מתייחסות לגת שנרכשה מנוכרי. בפסקאות שקדמו [148]-[149] בעל "איסור והיתר" הביא את דברי חז"ל במסכת עבודה זרה, פרק חמישי, משנה י"א, ודברי התלמוד בדפים עד, ע"ב-עה, ע"א. מן הסתם משקפים מקורות עתיקים אלו את הסחורה בגתות בארץ ישראל; אלו היו ברובן גתות מסחריות ולא משפחתיות.⁴⁹ דרכי הכשרתן שונות בהתאם למצבה של הגת, זאת אומרת, אם היא חדשה, או שכבר דרך בה הנוכרי יין נסך, וכן לחומר שממנו הגת עשויה: אם היא עשויה מאבן שאינה מזופתת, מאבן מזופתת, או מעץ. כל

49 גם הגתות בדרום צרפת, לא רחוק ממקום מושבו של בעל "איסור והיתר" – אבל אזור המיושב על ידי נוצרים – היו גתות גדולות ומסחריות. תיאור מפורט של מבנה הגת ואופן הפעלתה נמצא ב"בבית הבחירה" של המאירי בפירושו על העמודים הנ"ל במסכת עבודה זרה, ד"ה "לוקחין גת בעוטה": "הגת עשוי מלוחות גדולות של עץ עבות הרבה [...]"

החילוקים האלו, אליבא ד"איסור והיתר", שייכים רק לגבי גתו של נוכרי שיינו נסך. לעומת זאת, גת שנרכשה ממוסלם, די להדיח אותה. לא צוין דבר בקשר לחומר שממנו הגת עשויה. הפועל גיסל (غسل) פירושו "להדיח", "לרחוץ", "לשטוף", אבל בשימוש של "איסור והיתר" יש לו גם כן משמעות של "להטביל", כפי שאנו לומדים מההלכה הבאה (פסקה [151]), דינו של הרוכש כלי תשמיש מן הגוי, שהכשרתם תלויה בדרכי שימושן. בהקשר זה רושם בעל "איסור והיתר", "וטרקתה אלגיסל, יגיסל", ומקורו מצוטט להלן "הלוקח כלי תשמיש מן הגוי את שדרכו להטביל יטביל" (משנה, עבודה זרה ה, יב).

לא הרי"ף ולא הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות יא, כ–כב) הביאו דין מיוחד לגתות של מוסלמים. אומנם נראה שעם התפשטות האסלאם באגן ים התיכון פחת בהרבה המסחר ביין וענבים.⁵⁰ ואולם דווקא מספרד הגיעו לנו עדויות על המסחר בכרמים. ראשון המדברים מבין חוקרי הגניזה, פרופסור ש"ד גוייטין, מצא שהיהודים נהגו לקנות ענבים ולסחוט אותם בעצמם; לשם כך נראה שהשתמשו בסלים העשויים מקנים.⁵¹ ניתן בקלות להטביל גת קטנה וגמישה העשויה מקנים. לכן, בקשר לדין האחרון שבמשנה, אין להוציא מכלל האפשרות שבעל "איסור והיתר" התכוון להטבלת גת העשויה מקנים. כאמור, הפועל "גיסל" מתאים גם להדחה וגם להטבלה. ייתכן מאד שרכישת גת ממוסלם הייתה דבר נדיר, ולכן לא נדרשו חכמים לפסוק בדינה. ומסתבר שגם בעניין זה סביבתו של בעל "איסור והיתר" הייתה חריגה, ובעל הספר חש שקוראיו זקוקים להוראה בעניין זה.

לשונו של הפרק

לשונו של "איסור והיתר" היא ערבית-יהודית. ואולם, ישנם מספר מקומות בפרק הנידון שהמחבר מציג דברים בשפה העברית. לכאורה מדובר במובאות מספרים אחרים, גם אם אינו מקדים את דבריו במילה "וקאלו" ("הם אמרו") או ביטוי דומה, ואני לא הצלחתי לאתר את מקורם של הדברים. מן הסתם מדובר בכישלון

50 דברים בכיוון זה מעירה Goldberg, Jessica. *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: The Geniza Merchants and Their Business World*. Cambridge University Press, 2012, עמ' 342–343.

51 כך עולה מהמחקר העצום, Goitein, Shlomo Dov. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*. vol. I: Economic Foundations, University of California Press, 1999, עמ' 123–124. (הספר יצא לראשונה ב-1967).

שלי, אבל אינני יכול לפסול לגמרי את האפשרות שהמחבר ניסה את ידו בכתיבת מקצת הלכותיו בשפה העברית. לפעמים יש נוסחה קרובה באחד הספרים הקדומים, וייתכן ש"איסור והיתר" ראה גרסה אחרת. למשל, ראו פסקה [50], דברים המבוססים על מסכת עבודה זרה ל, ע"א, אבל לא מצאתי את לשונם המדויקת בשום מקום אחר. דוגמה נוספת נמצאת בפסקה [65]: "חומץ של ישראל ביד גוי בחותם אחד סגי ליה" שהוא קיצור של ע"ז כט, ע"ב, כפי שמצוטט מחידושי הרא"ה (קובץ שיטות קמאי עבודה זרה א, עמ' תקצב). לדוגמה נוספת של תופעה זו ראו פסקה [122]. זאת ועוד, לקמן, בפסקה [82], הוסיף המחבר ביטוי בעברית ללשון המשנה. ראו גם פסקאות [143] ו-[149]. מאידך, עיינו בהערתנו לפסקה [68], אמירה שמובאת בתלמוד בעברית ורבינו הביאו דווקא בארמית.

הערה בענייני הציטוטים מהתלמוד, ובעיקר מסכת עבודה זרה

כדרכי בפרסומים האחרונים מחיבור "איסור והיתר" אני משווה כל ציטוט שאינו תואם את ש"ס וילנא עם כתבי-היד הרשומים במאגר החשוב "הכי גרסינג" (<https://bavli.genizah.org>). בקשר למסכת עבודה זרה, שהיא המקור המרכזי לדיני הפרק, התברכנו בכלי-עזר נוסף וחשוב במיוחד, והוא כתב-היד הספרדי (הועתק בשנת 1290) שפורסם ע"י שרגא אברמסון, מסכת עבודה זרה: כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, ניו יורק, תשי"ז. כתב-היד נמצא בספריית בית המדרש למורים בניו יורק (The Jewish Theological Seminary of America, New York, NY, USA Ms. 7242). לשמחתנו כתב-היד כולו הועלה לאינטרנט וניתן למצוא אותו באתר "כתיב" של הספרייה הלאומית בירושלים.

המקור

בדרך כלל הקפיד המעתיק על ניקוד דיאקריטי, וכאשר היה חסר, הוספתי את הניקוד מבלי להעיר על כך, אלא אם כן ישנן השלכות למשמעות הדברים, ואז הערתי על כך. תיקונים קלים באיות תיקנתי על ידי הוספת אות, כגון "לאתצ[א]ל", ותיקונים של ממש הצעתי בתוך סוגרים מרובעים, כגון "אמא" [צ"ל: אנמא].

[141א]

[1] אלפצל אל"ב

נד"כר פיה ממסכת ע"ז וגיעולי גוים ויין נסך

[2] ילזם עלי כל ואחד מנא מבאעדה מכ'אלטה אלגוים ואלחצ'ור פי מחאצ'רהא

[3] והד'יה כלה דאכיל פי קול [141ב] אללה לא תתחתן במ

[4] קאלו עא"ס לפני אידיהן של גוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן להשאילן

ולשאול מהן להלוותן וללות מהן לפירען ולפרוע מהן

[5] אמא אלביע ואלשרא מעהם למא פיה פאיד

[6] ואלאעארה ואלסלף איצ'י להם לבאב אלהנאה ותחרים אלסלף מנהם למא

ימתדח בד'לך

[7] ולם ינצפוא מן דיונהם מן קבל אלהנאה ולא ינתצף מנהם למא אן אלאנסאן

אדא אנצף מן דינה פרח

[8] ואוקף הד'יא אן כאן לישראל בד'לך אלדין קבל אלגוי שרט אמא אן כאן דון בינא

פינתצף מנהם לאנה מציל מידם

[9] והד'יא אלג' אלאיאם אלמד'כורה סוי איאם אלעיד והו קו' שלשה ימים בלא

אידיהן

[10] ותחרים הד'יא אלג' איאם פי אעיאד אלרום אלד'י לא תנקאל (!) מן וקת אלי

וקת

[11] ואמא אעיאד אלערב אלד'י תנתקל מן וקת אלי וקת ג'איזו אלתצרף מעהם

ואלביע ואלשרא והו קו' רבי יהודה שרא לזבוני חט בחגא דטייעי והם אלערב וקאלו

שני חגתא דטייעי דלא קבעיא

[12] ובמקום שאסרו לשאת וליתן עמהם אם נשא ונתן מותר

[13] ואד'יא ארסל גוי הד'יה פי יום אלעיד ויכ'יאף לירדהא עליה יאכ'ד'יהא ויטרחהא

ולא ינתפע בהא פאן אסתעמל [142א] <אסתעמל> יטרחהא אמאם אלגוי פי ביר

כלאחר יד אחסן

[14] ואד'יא ערף מן אלגוי אנה לא יעבד ע"ז יג'וז אן יהאדא ותקבל הד'יתה והו קו'

רב יהודה משדר ליה קרבנא לאבי דורי ביום אידו אמ' ידענא בה דלא פלח ע"ז [15]

- וחראם ליעטי לגוי אבר מן החי למא חראם אללה עליה אבר מן החי ואנת מתגיאוז
עלי ולפני עור לא תתן מכשול
- [16] וחראם אלחציור פי אפראח זואגיהם וגיעלוא הדי' אולא מד יעמל אלמרי
ללערס ומן בעד אלעורס אלי י"ב שהר
- [17] והו קוי ישראל שבחוצה לארץ עובדין ע"ז בטהרה כיצד גוי שעשה משתה לבנו
וזימן כל היהודים אע"פ שאוכלין ושותין משלהן ועומד עליהן מעלה עליהן הכתו'
כאלו אכלו מזבחי מתים שני וקרא לך ואכלת מזבחו
- [18] וקאלו מעיקרא מכי רמו שערי באסנת' עד תלתין יומין מיכאן ואילך אי אמ'
מחמת הילולא עד תרי סרי ירחי שתא
- [19] ומוציע פיה ע"ז חראם אלדכיול פיה וכל מא יאהל לע"ז חראם שראה ואלנפע
בה
- [20] ואדי' כילף אלאנסאן עלי ע"ז ודכילת שוכה פי רגיליה לא יגילס ויאכיד'הא
לאנה יטיהר משתחוה לע"ז
- [21] ואל [142ב] צורה אלדי תהרק אלמא אמאם ע"ז לא יצ'ם פאה אלי פאהא וישרב
לאנה יטיהר מנשק לע"ז
- [22] ואלקנואת ואלצור גיר ע"ז חראם איציי ליגיעל פאה וישרב מן קבל סכנת
אלעלק ומן שרב עלקא ג'איז ליבדל עליה אלסבת ויעמל לה מא ינפעה
- [23] וכל שי מעלום אן גוי יחתאגיה לע"ז חראם ליבאע מנהם אבדא מת'ל אללובאן
ואלדיוך אלביץ'
- [24] ופי ביע אלבהאים מנהם קאלו ומקום שנהגו למכור בהמה דקה לגוים מוכרין
ומקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין וכו' ובכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה
עגלים וסייחים שלימין ושבורין בן בתירה מתיר בסוס מפני שהוא עושה מלאכה
שאין חייבין עליה חטאת ואלהלכה מת'לה
- [25] וקאלו פי ביע עלה תחרים ביע בהמה גסה לגוים גזרה משום שאלה גזרה משום
שכירות גזרה משום נסיוני יעני חראם ביעהא כ'שיא ללא יתעדא אחד מן אגיל ד'לך
- [26] ואעארהא פי אלסבת או אכראהא יתג'ואז עלי קוי תעאלי למען ינוח שורך
וחמורך או כ'שיא ללא יביעהא סמוך לשקיעת החמה ג'מעא אלסבת וידכיל עליה
אלסבת [143א] <סבת> ויקול לה ג'רבהא ומשיהא ורבמא אתכלם אליהא ומשאת
מן אגיל כלאמה וצאר מחמר אחר בהמתו
- [27] וקאלו מן תג'אוז ובאע בהימה גסה קונסין אותו עד עשר בדמיה
- [28] וג'איז ביע בהמה גסה לגוי עלי ידי דלאל ישראל למא ארתפעת פיה תלך
אלכ'שיאת אמא אלשאלה ואלשכירות פמעלום לאן אלדלאל לא יעיר דאבה ללא

יכשף אחד עלא עיבהא ועלה אלנסיוני אד' לא תבקא ענדה אלבהמה מן אלמדה מן
 חית תתמיז צותה
 [29] והו קו' רב אחא שרא לזבוני בהמה אגב ספסרא אי משום נסיוני לא ידעא
 לקליה דאזלא מחמתיה אי משום שאלה ושכירות ספסרא כיון דלפי שעתא מזבין
 לא מושיל ולא מוגר ועוד חייש דלא נגלו מומה
 [30] וחראם ביע בהימה לישראל מתהום (צ"ל: מתוהם!) אן יביעהא לגוי והו קו'
 כדרך שאמרו אסור למכור לגוי כך אסור למכור לישראל החשוד למכור לגוי
 [31] ואד'א כאן אלגוי ג'זאר פיביע לה עגלים ושורים ויחמל עליה אנה לשחיטה
 ישתרי והו קו' רב הונא זבין ההיא פרה לגוי אמר ליה רב חסדא מאי טעמ' עביד מר
 הכי אמ' ליה [ב143] אימור לשחיטה זבנה
 [32] וקאלו אין מעמידין בהמה בפונדקיות של גוים זכרים אצל זכרים ונקבות אצל
 נקבות ואין צריך לומ' זכרים אצל נקבות ונקבות אצל זכרים ואלעלה למא אנהם
 חשודים על ההרבעה
 [33] ואין מתיחדין עמהם למא אנהם חשודין על שפיכות דמים ואין מוסרין להם
 תינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות לאנהם חשודין על משכב זכור
 [34] וקאל ואין מוכרין להם זיין ולא כלי זיין לאנהם חשודין על אלקתל
 [35] וקאלו אסור למכור ללסטים ישראל וישראל החשוד למכור לגוי
 [36] ולא יגיוז ליבאע להם דבאבה ואסד ולא כל שי פיה נוק לרבים והו קו' אין
 מוכרין להם דובים ואריות ולא כל דבר שיש בו נוק לרבים
 [37] וחראם ליחציר יהודי פי מחאציר מלאעב אלגוים מת'ל אלסנדין ואלכ'יאליין
 והו קו' ההולך לאיצטגנינין [נ"ב: ל"א איצטריגין] ולברקום של גוים וראה את
 החברים הרי זה מושב לצים
 [38] וחראם ליהדאוא מן קו' [תעאלי ולא תחנם לא תתן להם חן. דבר אחר לא תתן
 להם מתנות חנם
 [39] וקאלו אסור לאדם לומ' כמה [א144] <לומ' כמה> נאה גוי זה
 [40] ופי ביע אלצ'יאע ללגוים קאלו אין משכירין להם בתים בארץ וכו' ובחוצה
 לארץ משכירין ומוכרין להם בתים ושדות
 [41] וחראם תפרד אלמראה מע גוים מפני שהן חשודין על העריות ואפי' אשתו עמו
 [42] בת ישראל לא תילד הנכרית יעני לא תכון לה קאבלה מפני שמילדת בן לע"ז
 וקאלו באלאג'רא חלאל משום איבה ואמא פי אלסבת אפי' בשכר אסיר

- [43] אבל נכרית מילדת את בת ישראל אדיא כאנת פי ג'מלה ואמא אדיא כאנת אלנכרית מע אליהודיה וחוד חראם ואמא פי אלסבת חראם לתכון אליהודיה תקבל ללנכרית ואפי[לן] בשכר
- [44] בת ישראל לא תניק בנה של נכרית ואפי' בשכר משום דמנקת בן לע"ז אבל נכרית מניקה בן של בת ישראל ברשות ישראל
- [45] מתרפאין מהן ריפוי ממון אבל לא רפוי נפשות ריפוי ממון יעני ריפוי בהמתו ריפוי נפשות הוא ריפוי גופו
- [46] וג'איז ליוכ'ד' מנהם נסכ'ה מעאנא והו קו' אע"פ שאין מתרפאין מהן אבל או' לו סם פלוני יפה לו וסם פלו' רע לו דיימא כי היכי וישאיל לדידי [ב144] שאיל נמי לאחריני
- [47] וקאלו כל מכה שבחלל אין מתרפאין מהן
- [48] ואלקצה אדא כאנת אמאם אלנאס ג'איז ליקצץ גוי לישראל אמא עלי אנפראד חראם והו קו' המסתפר מהן ברשות הרבים מותר אבל לא בינו לבינו
- [49] ואלו דברים של גוים אסורין ואסורן איסור הנאה החומץ של גוים שהיה מתחלתו יין וכו' וקו' אסור בהנאה יעני חראם אלאנתפאע בה ובת'מאנה
- [50] יין מבושל של גוים אסור יין מבושל של ישראל אין בו משום יין נסך ואין בו משום גלוי יעני אדיא תרך מכשוף ג'איז שרבה
- [51] יין מזוג של ישראל יש בו משום גלוי ואין בו משום יין נסך יין שמזוגו גוי אסור משום לך לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב
- [52] ומים שיש בו משום גילוי. ויחרם שרב כל מא אן יבקא מכשוף ומן הדא אלעלה יחרם שרב אלמא מן דאר אלגוי
- [53] וחומץ של ישראל אין בו משום יין נסך ויש בו משום גלוי
- [54] יין תוסס אין בו משום גלוי תסיסתו שלשה ימים מטפטף אין בו משום גילוי והוא דעבד טיף כנגד טיף יעני אלשראב אלמג'יתמע מן אלהטל ג'איז טול מא לא ינקטע אלהטל עליה
- [55] פי תאנה אין בו משום גלוי יעני ליס ניחוש עסי (?) דכיל אלשרץ עלי פאהא [145א] <פאהא> בל יג'וז אכל אלתין באלליל אבטיח יש בה משום גלוי
- [56] וח'רמוא אלמכשוף אפי' יסקיה לדאבה ולא יגסל בה ידיה ורג'ליה ולא יעג'ן בה טין
- [57] וקאלו שלשה משקין אסורין משום גלוי המים והיין והחלב ושאר כל המשקין מותרין
- [58] ועלה תחרים אלגלוי מן קבל חשש אלשרץ

- [59] וחד אלוקת אלדיי יגיב על אלעין ויחרם שרבה מקדאר מא יכירגי אלשרץ מן תחת אלאניה וישרב וינצרף
- [60] וורתפאע אלנצ'ר באן אלעסל ואלמרי ואלת'וס אלמסחוק יש בהם משום גלוי
- [61] ומקדאר אלמא אלדיי יחרם פיה אלגילוי אדיא כאן קליל אמא אדיא כאן כתייר מן חיתי' ימכן אן יגיב אלסם פיה פג'איז
- [62] וקאלו כל מא פיה רטובה מתיל אלבצר (צ"ל: אלכ'ציר!) ומא שבהה יש בו משום גילוי
- [63] וחראם אגיעל (צ"ל: אגיעאל!) אלכימר פי דאר אלגוי אלא אן כאן חותם בתוך חותם ותפסיר חותם בתוך חותם מתיל תטין כ'אביה ופיהא טאבע
- [64] שכר של גוים אין בו משום יין נסך ויש בו משום גילוי
- [65] חומץ של ישראל ביד גוי בחותם אחד סגי ליה
- [66] ט'רוף אלגוים ואואנהם אן גיעל פיהא ישראל כימר חרם שרבה ומותר בהנאה והו קוי נאדות של גוים וקנקניהם ויין של ישראל כנוס בהן אסורין ואין איסורן איסור הנאה וקאלו אלתקנה פיהא [ב145] ממלאין מים ג' ימים ומערן וקאלו צריך לערן מעת לעת
- [67] וקאלו לא שנה נאדות ולא שנה קנקנים יעני חכם אלזקאק ואלאואני פי הדיא סוי
- [68] וקאלו לא שנה דידן ולא שנה דידיהו יעני ט'רוף ישראל אדיא אכראה גוי ואצרפהא וט'רוף אלגוים ד'אתהא חכמהא סוא פאן גיעל פי אלאואני ציר פיקאם מקאם מלוהא ואן אצרפהא וביצ'יהא ללנאר אחסן מן אלכל
- [69] והו קוי הלוקח קנקנים חדשים של גוים נותן לתוכן יין ישנים נותן לתוכן ציר או מורי'יס לכתחלה וקאלו החזירן לכבשן ונתלבנו מה הו אמ' ליה ציר שורף אור לא כל שכן וקאלו החזירן לכבשן כיון שנשבו [נ"ב: ל"א שנשרו] זיפתן מותרין וקאלו לא תימא עד דנתרא אלא אפי' רפאי מרפא
- [70] והקנקנים של גוים אחר י"ב חדש מותרין יעני דון נאר ודון מא ודון אן יפעל פיהא שי
- [71] והדיא אלנאדות ואלקננים אלדיי תכלמנא פיהא הו אדיא כאן אלגרץ' מן אגיעל [צ"ל: אגיעאל!] אלכימר רפהא הנאך ובקאת ת'ם
- [72] ואמא אלאואני ואלט'רוף אלדי הום נאקלין ישללהא באלמא ותגיוז והו קוי דבר שאין מכנסו לקיום משכשכן במים ומותרין וקאלו הני כובי [א146] <כובי> דארמאי דבר שאין מכניסו לקיום משכשכן במים ומותרין

[73] אואני אלפכ'אר אדא שרב פיהא אלגוי ישללהא ואן לס ישללהא ושרב ישראל כ'מר מרתין אסור ג' מראר (צ"ל: מראת!) מותר לאן יקום מקאם אלתשליל והו קוי כאסי דאשתי בהו גוי ראשון ושני אסור שלישי מותר ופירש גאון דאינון כסי רפתרא (צ"ל: דפחרא!)

[74] וצחאף אלגויים אלמעמולה ללכ'מר ואכואסהם אלביץ' מנהא ואלסוד חלאל אדיא לס יבקא פיהא מוציע אלא ואכ'דית אלדהן ואמא אן בקי פיהא קלליל (!) לס יאכ'דיהא דהן חראם ואמא צחאף אלכ'ציר בקי או לס יבק חראם

[75] והו קוי אמ' רב זביד קוניא יעני אכיתם אסוד חירורא ואוכמא שרי ירוקא אסיר משום דמצריף יעני ירשח אלדי פיה ואי אית בהו קרטופני כולהו אסירי

[76] והדא אלתחרים הו אן לא יעמל בהא מא יעמל באלקנקנים ויחרם אלכ'דמה מע אלגוי ביין נסך

[77] וקאלו יין אמתי נעשה יין נסך משעה שיתחיל לימשך יעני ליסיל ואן כאנת פם אלמעצרה מסדודה לא יכון יין נסך עד שירד לבור

[78] וגוי בן יומו עושה יין נסך והו קוי תינוק בן יומו עושה יין נסך ואוקפוא ד'לך לענין שתיה ואמא בהנאה לא יחרם לאן אלגוי אדא נגע שלא בכוונה אינו [146ב] אסור בהנאה ותינוק לאו בר כוונה הוא

[79] ואדא חרך אלגוי אלאנא ופיה כ'מר נעשה יין נסך ואן אכיתלאט (צ"ל: אכיתלט!) יין נסך בגירה תימן מקדאר מא אכיתלט אסור בהנאה ואלבאקי מותר בהנאה

[80] וכחו של גוי שלא בכוונה מותר ואפי' בשתיה יעני אדי' אחרך אלאנא ולס יתביין לנסך

[81] ואדי' נסך גוי יין של ישראל <של ישראל> מעמא אנה אסור ליאכ'ד' תימנה מן גוי גיוזיא ליוכ'ד' תימנה מן הו אלגוי אלדי' נסכה

[82] ואדי' וגיד גוי בצד בור של יין אותו יין מותר ואם יש לגוי עליו מלוח אסור לאן נחוש בסבב ד'לך אלמלוח מד אלי אליין ידה

[83] ומן גיעל יין פי בית גוי וישראל יסכן פי תלך אלדאר ואליין פי בית בחותם אחד ומפתאח אלבית ענד ישראל פדי'אך אליין מותר ואדי'א לס יסכן פי תלך אלדאר וליס לה וקת מוגיד ליגיי פיה לדילך אלדאר חלאל איצי

[84] ואמא אדי'א כאן וקת מגייה מעלום פדי'אך אליין אסור עד שיעשה חותם בתוך חותם

[85] ואדי'א וקע יין נסך עלי ענב ישללה וחלאל ויגיוז אן כאן אלענב משקוק פינטיר הל כסב אליין פי אלטעאם פאיד מא פחראם ואן כאן אפסד טעמה פחלאל והו קוי

- יין נסך שנפל על גבי ענבים ידיחם ואם היו מבוקעות אסורות ואם נותן טעם לפגם מותר ואן [147א] <ואן> וקע עלי שעיר ג'איז ועלי אלקמח אסור
- [86] ויג'וז אן יביע לגוי אן יעלם מנה אנה לא יביעה ואלעלה כ'שיתנא ללא יביעה לישראל
- [87] ויין נסך לתוך יין של ישראל איסורו במשהוא ומותר בהנאה חאשי תמן אלי יין אלנסך אלמכ'תלט בה וכל כ'מר נסך אכ'תלט מע כל נביד' איסורו במשהוא [88] ואלכ'יל לוסט אלכמר תחרימה בנותן טעם וכ'יל לוסט כ'מר בנותן טעם איצ'י ויכון ענדך הדיא אלאצל מין במינו במשהוא מין בשאינו מינו בנותן טעם ואם נתן טעם אדיא כאן לפגם מותר לשבח אסור
- [89] ומן ג'על יין פי בית גוי וישראל ידכ'יל ויכ'רג' ליס יחוש שמא נסך ואן ערפה אנה יגיב וגאב מקדאר פתח אלכ'אביה ותטיינהא פד'לך אליין אסור בשתייה
- [90] ואלאן ענדנא אסור אדיא דכ'יל וכ'ירג' והו קו' האידינא מא טעמי' לא מותבינן חמרא בי גויים חישין לכשיבא יעני כ'שיה ללה ידכ'יל קצבה ג'ואנב תטיין אלכ'אביא וישרב וינסך
- [91] ומן יפרג מן אנה אלי אנה ואתצל עמוד מע עמוד פיחרם אלפוקי לאתצ[א]ל עמודה מע יין נסך והו אלמסמי נצוק
- [92] והדיא אלכלאם אלמקול פי יין נסך אמא [צ"ל אנמא!] הו פי אלגויים אלדיי יעבדוא ע"יז וראית פי ג'ואב מסאלה לרב יהודאי יקול הואלאי אל [147ב] ערב אלדיי יחרם ענדהם אלכ'מר ואינן יודעין בטיב ע"יז ליס חכמהא פיהא מת'יל עובדי ע"יז ולכן יוכ'יד' פי אמרהם לחומרא אע"יפ שאין עובדין ע"יז בדעת כי מנהג אבותיהם בידיהם ועובדין ע"יז הם שלא בדעת ויננס אסור בשתייה ולא בהנאה ואם שיכשך בכונה אסור בשתייה ולא בהנאה ויין של ישראל ברשותם צריך חותם בתוך חותם דלא גרעי מתינוק בן יומו דעושה יין נסך ואוקימנה לענין שתייה אבל בהנאה מותר
- [93] יין תפוחים של גוים מותר וכד'לך מא שבהה
- [94] ואלו דברים של גוים אסורין ואין איסורן איסור הנאה חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו ואלכ'שיה ללא יכ'לט פיהא חלב בהמה טמאה
- [95] ואמא אלג'ובן חראם למא יוקף בקיבה ואסור משום בשר וחלב ואיסור בשר בחלב בכל שהוא ואינו בטל ברוב למא מעמיד אלגבינה אלאיסור פכאן אלאיסור ט'אהר ללעין ולעולם אינו בטל
- [96] ועטא אלינק לגוי אסור משום חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו ואסור איצ'י משום חשש ללא יבדלהא אלגוי ויעקד בינקה

- [97] וינק בהימה טרפה וינק בהמה ד'בחהא גוי מותר לאן אלינק פירשא בעלמ[א]
הוא
- [98] ותרך אלינק בקיבה טולמא לא יגיעל פיה מלח [148א] <מלח> ג'איז ואדיא עמל
פיה מלח אסור
- [99] וחכם ינק אלבהאים אלאהליה וחכם ינק אלחיואן אלוחשיא פי אלתחליל
ואלתחרים סוא
- [100] וקד סמעת מן יג'וז חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואה ואדיא כאן במקום שאין
בהמה טמאה או פי מוציע אן חלב בהמה טמאה אגלא מן חלב בהמה טהורה [101]
פת של גוים מותרת ולכן ענד אלצ'רורא (!) אד' לס יוג'ד כיז ענד ישראל ובשרט
יכון בשדה אמא פי אלעיר יאכ'ד' דקיק ויעגין והו קו' אפילו למאן דאשרי פלטר גוי
הני <הני> מילי היכא דליכא פלטר ישראל אבל במקום דאיכא לא וקאלו הני מילי
בשדה אבל בעיר לא
- [102] וגאיה מא ג'ואזוא שרא אלכ'יז מן אלכ'יזאז אמא מן גיר אלכ'יזאז פלא פהו
קו' הלכה כדברי המתיר ובלבד מן הפלטר
- [103] ושמן אלגוים מותר ואלמכבוסאת ואלמסלוקאת אלדיי מעלומהא ליגיעל
פיהא יין וחומץ אסור אבל כבשין שאין דרכן לתת בהן יין וחומץ מותר וחומץ מותר
והדבש מותר
- [104] והדיא אלאצל יחרז פי בישולי גוים יעני מא יטבכ'ה אלגוי אד' מן אצולנא
חראם ליטבך' גוי טבך' ישראל ויאכלה ישראל וכל שי ני אין בו משום בשולי גוים
והו קו' כל הנאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי גוים מת'ל [148ב] אלמא
ואלסרדין אלמאלח והו קו' אנא חזיית לר' דאחיס ליה מיא קליפא ארמאר
- [105] וקאלו דגים קטנים מלוחין אין בהן משום בשולי גוים ואלכמא נאכל כמות
שהוא חי ואלתון מתל אלסרדין אמא אלחות אלגיר ממלוח אסור
- [106] ואדיא טבך' אלטבך' תילת' חאג'יתהא אין בו משום בישולי גוים [נ"ב באותה
הכתיבה : והו קו' כל שהוא כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישולי גוים] ולא יחרם
אלטבך' עד שתהא תחילתו וגמרו ביד גוי אבל תחלתו ביד גוי וגמרו ביד ישראל אי
נמי גמרו ביד ישראל ותחלתו ביד גוי מותר והדיא אלגמר אלדיי קאלו הו אן יכון
כמאכל בן דרוסאי
- [107] וקאלו פי אלכ'יז אפה ישראל ושגר גוי
- [108] וביצה אשוואהא גוי אסורה משום בישולי גוים והו קו' ביצה צלוי ר' יוחנן
אסר

- [109] פחצל לנא איסורי גוים קסמין מא הו לישראל ויטבכיה גוי פי אנא ישראל אסור והו אלמסמי בישולי גוים
- [110] ואלדיי הו אסור משום גיעולי גוים הו כל שי יטבד' פי אואניהם אלדיי יחצל ד'וק אלאנא פי אלטביד' ינטיר אן כאן ד'לך אלטביד' לישראל ויטבכיה גוי אם נותן טעם לפגם מותר ואם נותן טעם לשבח אסור ואן כאן אלטביד' לגוי ויטבכיה גוי ינטיר הל הו נאכל כמות שהוא חי והל נותן טעם לפגם וכד'לך אלחכם אן כאן אלטביד' לישראל יחרזי פיה הדי' אלשרטין
- [111] וקאלו [149א] כוספין שהוחמו חמין יעני תעל אלאדהאן בין ביורה גדולה בין ביורה קטנה מותר משום דנותן טעם לפגם
- [112] וקאלו מישחא שליכא דארמאי שרי דאי משום איערובי משחא שרי אי משום בישולי גוים נאכל כמות שהוא חי ואי משום גיעולי גוים נותן טעם לפגם ומותר
- [113] ואיהני שליכי ארמאי קליי שרי מרירי ודאי אסירי יעני אלתימר אלמסלוק אלחלו מנה ג'איז לאן נאכל כמות שהוא חי ונותן טעם לפגם ואלמר חראם לאן אין נאכל אלא בבישול ונותן טעם לשבח למרארתה חלאה אלדסם
- [114] וסיל רביי יוסף ז"ל פי אלפול אלדיי יסלקוא אלגוים ויטבכיה וגיוזה מן הדיה אלעלה וחרם אלתרמוס
- [115] דבש של גוים אין בו משום בישולי גוים ולא משום גיעולי גוים
- [116] ואלקמח אלמקלא ואלשעיר של גוים ואלחמץ ג'איז אלמטחון מנהא כד'לך
- [117] ואלמדהן באלשחם ינטיר פיה אן כאן הו נותן טעם לשבח אם לא והו קוי שתיתא דחיתי (!) ודשערי דלא עבדי בהו חלא שריאן
- [118] ומרי אלכ'בו ג'איז אדי' עלם באן לם יכ'אלטה חות
- [119] אלקפאר אלמסלוק באלמא ואלבדנג'אן ואלאמור אלמקליה כלהא ג'איזה והו קוי הקפריסין והקפלאות והמטליא והחמין והקליות [שלהן] מותרין
- [120] ביצה [149ב] צלויה אסורה
- [121] וקטר אלחלתית חראם לאנהא תקטע באלסכין ולחארפתה ג'דיב דסומה אלסכין וחלא ונותן טעם לשבח וורק אלחלתית ג'איז
- [122] וחלב שחלבו גוי וישראל יושב בצד עדרו מותר אע"ג דאיכא דבר טמא בעדרו ובשרט אן יכון ישראל אדי' וקף ירי אלחלב חתי יאמן אן יכילט לה אלגוי חלב בהמה
- [123] ציר אלחות ג'איז ובשרט יכון פיה אמארה אנה חות טהור ולא יג'וז אן יוכ'די מן אלגוי קרבי דגים ומעי דגים

- [124] ואלויתון אלמת'מר וחתי אן עמל עלי אלנאר ג'איז והו קו' קלוסתא מגולגלין מותרין
- [125] ואלג'ראד אלמכבוס ג'איז אכ'ד'ה מן אלגוי ואלמטבונך' גיר ג'איז
- [126] והד'יא אלמעאני נחתאגי פיהא חותם בתוך חותם חתיכת דג שאין בה סימן ובשר ויין ותכלת וסימן פיהא ח'בי'ית'
- [127] והד'יא יג'וז בחותם אחד חלתית חלב מוריס פת גבינה ואלסימן ח"ח מפ"ג
- [128] והד'יא אלמעאני אד'יא גאבת ען עינה והי דון סימן חרמת ואן מיזהא בטביעת עינא ג'איז
- [129] וקאלו פי מא יחרם מן אלצלמים כל מא יעלם אנה ע"ז אסור
- [130] ואלצוראת אלקדום אלד'י עלי דואמס פיחמל עליהא אנהא ע"ז
- [131] ואמא אלצור אלד'י יעמלוהא אלערב פליס אלגרץ' [150א] <אלגרץ' > מנהא אלעבאדה פהי מותרין
- [132] ומן וג'ד צלמים מכסורה ג'איז והו קו' המוצא שב'רי צלמים הרי אלו מותרין וקאלו אפי' שב'רי ע"ז מותרין
- [133] ומן וג'ד יד או רגל והו ואקף פי מוצ'יע פיחרם לאן נחמל עליהא אנהא ע"ז לאן מוג'וד מן יעבד צורה יד או צורה רגל ואן וג'ד ד'לך אליד או אלרגל מטרורח פג'איז לאנה מעלום לאנה ע"ז שב'רי ע"ז וע"ז אד'יא כסרוהא אצחאבהא ג'אזת ואדא אנכסרת מן דאתהא אסורה והו קו' ע"ז שנשברה מאיליה ר' יוחנן אומ' אסורה
- [134] ועצי אשרה אסורה בהנאה ואד'יא עששת ת'ם טירה פאלביץ' ואלפראד' אלמחתאגיין לאמהם אסורין ואדם [צ"ל: "ואד'יא!"] לם תחתאגי' אלפראד' ללאם ג'איז אכ'ד' אלפראד' והו קו' אפרוחים שקננו בעצי אשרה ואינן צריכות לאימן מותרין אבל ביצים או אפרוחים שצריכין לאמן אסורין
- [135] ומן וג'ד כלים ועליהא צור שמש וקמאר [צ"ל: וקמר!] או צורה ת'עבאן אסורין לאן מעלום אנהא ע"ז וליס להא תקנה אן ינתפע בד'לך אלי אן יקול לגוי יערף עבאדה ע"ז אן יבטלהא ויבטלהא אלגוי וינתפע בד'לך בעד ד'לך
- [136] ופי ד'לך קאלו גוי מבטל ע"ז שלו ושל חברו ונכרי מבטל בעל כרחו וגוי היודע בטיב ע"ז [150ב] ומשמשיה מבטל ושאינו יודע אינו מבטל ולא יבטל ע"ז אלא מן יעבדהא
- [137] ולא יג'וז ליעמל אנסאן פי אואינה או פי ת'יאבה צורה שמש או קמר או אפלאך או נג'ום או מלאיכה והו קו' תניא לא תעשון אתי לא תעשון בדמות שמשי שמשמשין לפני במרום כגון חיות ואופנים ומלאכי השרת וקאלו איצ'י כגון חמה ולבנה כוכבים ומזלות

- [138] ואן כאן אלגרץ' מן ד'לך אלתעלים פג'איז והו קו' לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות
- [139] וג'מיע אלצור ג'איז חאשי אנסאן והו קו' כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם
- [140] ועי' אד'יא אבטלת כשרה בהנאה וקאלו כיצד מבטלה קוטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פרוסה אע"פ שלא חיסרא ביטלה
- [141] ואין מבטל אלא גוי שיודע בטיב עי' ומשמשיה
- [142] ואיסור עי' בכל שהוא ולעולם לא יבטל ואפי' באלף וכד'לך יין נסך וחמץ בפסח אסורין בכל שהוא ואין בטלין לעולם
- [143] וגירהא מן אלתחריםאט בטל בששים והי מסמיה דבר שאין לו מתירין ואיסורין בכזית בשר בחלב איסורו בכל שהוא ובטל בששים
- [144] ומא הו חראם פי וקת וחלאל פי וקת ת'אני מת'ל מעשר שני אלדיי יחל פי ירושלם [151א] <ירושלם> ויחרם ברא ירושלם ואלטבל אלדיי יחל בעד כ'רוג' אלמעשר ענה ואלהקדש אלדיי יחל בעד אפדאה ואלחדש אלדיי גיוז לילה י"ח בזמן הזה הדיה אלמור ומא שבההא תתסמי דבר שיש לו מתירין ואיסורין במשהוא ואפי' באלף לא בטיל אד' כל ואחדה מנהם פיהא תקנה כיף תגיוז
- [145] וכד'לך ביצה שנולדה ביום טוב אלדיי הי אסורה אד'יא אכיתלטת בביצים אסורות ואפי' באלף לא בטיל לאנהא אן כאנת תחרם אליום תגיוז גדא ודבר שיש לה מתירין היא
- [146] ואלפאר אד'יא וקע פי כ'אביה כ'ל או נביד' משערין אותו בששים ולא ננטיר פיה נותן טעם לפגם לאן נחוש רבמא וקת סקוט אלעכבר השביח ובעד ד'לך חדת' פיה אלפגם
- [147] ואמא אלכימר ואלזית וסאיר אלמאיעאת ליס יחתאג' שיעור ששים לאן מעלום אנה יפגום ולו וקע קליל פי כתייר ליס יחרם וכד'לך חכם סאיר אלשקצים ואלרמשים ואלנבלות
- [148] מעצרה אלגוי אד'יא עצר פיהא יין נסך אן כאנת חגיר דון מזפתה מנגבה (?) והי טהורה ואן כאנת מזפתה ועצר פיהא יין נסך יג'רד אלזפת וינגב וכד'לך תגיוז ואן כאן לם יעצר פיהא מנגבה והי טהורה
- [149] וקאלו במא מנגבן [151ב] באפר ובמים ואן כאנת מן עוד יקלוף את הזפת ומנגבה והיא טהורה
- [150] אמא הואולאי אלערב פמעאצרהם תגסל והן טהורין

[151] והדיא אחכאם מן יאכיד' שי מן אואנהם (!) אלבואלי ואלגידוד (!) מן ישתרי שי מן אואני אלתצריף וטריקתה אלגסל יגסל ומא טריקתה תגליה אלמא או גיר ד'לך פיגיעל אלמא ויטרחהא פיה ואלאמור אלדיי תצרפהא פי אלנאר יחמיהא באלנאר וכד'לך תבטל

[152] והו קו' אלמשנה הלוקח כלי תשמיש מן הגוי את שדרכו להטביל יטביל ואת שדרכו להגעיל יגעיל ללבן באור ילבן הספוד והאסכלה מלבנן והן טהורין והסכין שפה והיא טהורה

[153] ואלכלי תשמיש אלמד'כור הנא הי אלאואני אלדיי יוכל פיהא וישרב ואמא אלתיאב אלדיי תלבס פליס תחתאגי טבילה והו קו' כלי סעודה (!) אמורין בפרשה והי פרשת מדין והו קו' כל דבר אשר יבוא באש

[154] ואלאמור אלמד'כורה תחתאגי בעד טיבולן או הגעלתן או בעד ליבונן טבילה בארבעים סאה והו קו' תאנא וכולן צריכין טבילה בארבעים סאה

[155] וקאלו תנו רבנן הלוקח כלי תשמיש מן הגוים דברים שלא נשתמש בהן כל עיקר מטבילן והן טהורין דברים שנשתמש [152א] <שנשתמש> בהן על ידי האור כגון היורות והקומקומוסין ומיחמי חמין מגעילן ומטבילן והן טהורים דברים שנשתמש בהן על ידי צונן כגון כוסות וצלוחיות וקיטונות מדיחן ומטבילן והן טהורין דברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון השפודין והאסכלאות מלבנן ומטבילן והן טהורין

[156] ומן תעדי ופעל פי ואחדה מנהם שי מע כונה מתעדי ולכן אלשי אלדיי פעל פיהא ג'אז לאן נותן טעם לפגם הו ומותר

[157] ומקדאר אלליבון אלי אן תזול אלקשרה אלדיי עליהא פי אלנאר

[158] וצורה אלהגעלה ימלא אניה כבירה מן מא וידכיל אלמא אלמגלי ג'מיע מא יריד יגיעל ויחתאגי ליגמר אלמא עלי אלאניה אלדיי יטהר

[159] ואדיא אכמל יטווק חואלי אלאניה אלכבירה טוק טין וימלאהא מא ויגליהא עלי אלנאר מן חיתי' תטרח מן ג'ופהא ג'מיע מא בלעת מן אלאואני אלטמאים אלדיי הגעילו פיהא

[160] והו קו' כיצד מגעילן מניח יורה קטנה לתוך יורה גדולה ויורה גדולה מהדר לה לישא או טינא אפומה וממליה מיא ומרתח לה כבולעו כך פולטו מה בולעו בניצוצות אף פולטו בניצוצות

[161] וצחף אלעוד אלדיי תשמישן בכלי [152ב] שני יטרח עליהא אלמא אלמגלי בכלי שני דון הגעלה ומטבילן בארבעים סאה והן טהורין

[162] ואואני אלפכ'אר אלג'ידוד ליס תחתאג'י טבילה לקו' מאני דפחרא חדתא אין צריכין טבילה מאי טעמי' כלי מתכות כתובין בפרשה ואן כאנת בואלי אין להן טהרה עולמית והו קו' התורה העידה על כלי חרש שאינו יוצא מידי דפנו לעולם שני וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר

[163] ואואני אלזג'י'אג'י חכמהא מת'יל כלי מתכות ותחתאג'י טבילה והו קו' כלי זכוכית הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה ככלי מתכות דמו

[164] ואלצחאף אלמזג'י'אג'י חכמהא כאואני אלזג'י'אג'י ויש להן טבילה והו קו' קוניא פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמ' כתחילתו וחד אמ' כסופו והלכה כסופו [165] ושרח תחלתו וסופו אבתדא עמל אלצחפה באלתראב ת'יס תגשי פי אלאכ'ר באלזג'י'אג'י פיחכס עליהא עלי אכ'רהא

[166] והדי'א אלהגעלה ואלהדחה אלליבון אוג'בוהא פי אלאואני אלמשתריה ואלמוהובה אמא אלמסתערא פליס ילזם שי מן ד'לך בל יג'וז אלד'י יעמל פיהא משום דנותן טעם לפגם ומותר ולכן לא ילזם פעל ד'לך לכתחלה והו קו' לא שנו אלא בליקוחין ובמעשה שהיה אבל שאולין לא וחכס אל [153א] משכונה מת'יל אלביע ותפסיר אלהדחה תשליל אלאניא באלמא אלדפי

[167] וכלי מתכות אפי' חדשים צריכין טבילה בארבעים סאה וכד'לך חכס כל מא ילזמה הגעלה וליבון פי אלבואלי אד'יא כאנת ג'ידוד צריכין טבילה בארבעים סאה והו קו' אמ' רב נחמן אמ' רבה בר אבוה אפי' כלים חדשים צריכין טבילה דהא כלים ישנים כי מלבנן כחדשים דאמו ואפילו הכי בעי טבילה

[168] ואלסכין יחודהא ותג'וז והו קו' והסכין שפה והיא טהורה וקאלו נועצה עשר פעמים בקרקע אמ' רבא ובמקום קשה

[169] והדא אלנעיצה אדא לס יריד יאכל באלסכין שי סכ'ון ובשרט לא יכון פיה פלא אמא אן כאן פיהא פלא או יריד אן יאכל בה שי סכ'ון פלא יג'וז אלא באלחד והו קו' ובסכין יפה שאין בה גומות וקאלו אמ' רב הונא בריה דרב יהושע לאכל בה צונן

[170] ומג'ארף אלגוים צריכין הגעלה בכלי ראשון וטבילה

[171] ואואני אלרכ'יאם יחכס פיהא חכס כלי מתכות

[172] ואואני אלזג'י'אג'י אדי ג'וזנא פוק הי אלמוקופה לין נסך או לכל שי בארד פפיה תקנה חאשי אלכ'צ'ר מנהא ואלג'יר כ'צ'ר אד'יא כאן פיהא קרטופני פאלתצריף פיהא על ידי חמין בין ירוקי בין חיוארי [153ב] בין אוכמי בין אית בהו קרטופני בין לית בהו קרטופני כולהו אסירי דחזינא להו דמד'יית ובלעי והתורה העידה על כלי חרש שאינו יוצא מידי דפנו לעולם.

תרגום

כפי שהערתי במבוא, חלק מגרסאותיו של "איסור והיתר" תואמים את הגרסאות הייחודיות בכה"י שפרסם ש' אברמסון. במקרים אלו, רשמתי (אברמסון) אחרי המ"מ שבסוף הציטוט. כאשר הערתי "השווה" לגבי מקור בתלמוד יש לבדוק סוגיית הגרסה בהערות.

[1] הפרק הלי"ב

נזכיר בו ממסכת עבודת זרה, גיעולי גוים ויין נסך

[2] חובה על כל אחד מאיתנו להתרחק מלהתערב בגוים ומלהיות נוכח במפגשיהם

[3] וכל זה נכלל בדבר אלוהים "לא תתחתן בהם [דברים ז, ג]"

[4] אמרו ע"ה: "לפני אידיהן של גוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עימהן

להשאילן ולשאול מהן לפירען ולפרוע מהן [משנה, עבודה זרה, א, א]"

[5] באשר למכירה ולקנייה איתם, מפני שיש בזה הנאה

[6] ההשאלה (אלאעארה) וההלוואה (אלסלף) גם כן יש בהן גרעין של הנאה,

והאיסור לתת להם הלוואה הוא מפני שמשתבח בזה

[7] אין פורעים את מה שחייבים להם מפני ההנאה ואין נפרעים מהם מפני שאדם

שמח כאשר פרע את חובו

[8] והעמידו את זה במקרה שהיה לישראל שטר כנגד הגוי בחוב זה אבל אם היה

בלי ראייה ברורה, ייפרע מהם מפני שהוא מציל מידם

[9] ושלושת הימים האלו הנזכרים, מלבד ימי החג, והוא אומרם, "שלושה ימים

בלא אידיהן [ע"ז ו, ע"א]"

[10] ואיסור שלושה ימים אלו חל בקשר לחגי "אלרום" אשר אינם מזמן לזמן

[11] אבל חגי הערבים אשר זזים מזמן לזמן, מותר להתעסק איתם ולמכור ולקנות,

והוא דבר רבי יהודה, "שרא לזבוני חט[ין] בחגא דטייעי" – והם הערבים – ואמרו,

"שני חגי דטייעי דלא קביעא [ע"ז יא, ע"ב]"

[12] "ובמקום שאסרו לשאת ולתת עימהם אם נשא ונתן מותר [השווה שם ו, ע"ב]"

[13] ואם הגוי שלח מתנה ביום החג ופחד [הישראל] להחזיר אותו אליו, ייקח אותה

ויזרוק אותה ולא ייהנה ממנה; ואם עשה כאלו זורק לבור לפני הגוי כלאחר יד,

יותר טוב

[14] וכאשר יודע שהגוי אינו עובד ע"ז מותר לתת לו מתנה ולקבל את מתנתו, והוא

אומרם, "רב יהודה משדר ליה קרבנא לאבי דורי ביום אידו, אמר ידענא בה דלא

פלח ע"ז [השווה ע"ז סד, ע"ב – סה, ע"א]"

- [15] ואסור לתת לגוי אבר מן החי, מפני שאלוהים אסר עליו אבר מן החי, ואתה עובר על "ולפני עור לא תתן מכשול [ויקרא יט, יד]"
- [16] ואסור להשתתף בסעודות הנישואים שלהם, ועשו את [החלת האיסור] מאז שמתחילין להכין את השכר (אלמרי) לחתונה, ואחרי החתונה עד י"ב חודש
- [17] והוא אומר, "ישראל שבחוצה לארץ עובדין ע"ז בטרה. כיצד? גוי שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים אע"פ שאוכלים ושותין משלהן ועומד עליהן, מעלה עליהן כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר, "וקרא לך ואכלת מזבחוי" [תוספתא, עבודה זרה ה, ע"ב]"
- [18] ואמרו, "מעיקרא מכי רמו שערי באסנת" עד תלתין יומין, מכאן ואילך אי אמרת מחמת הילולא עד תרי סרי ירחי שתא [השווה שם ח, ע"ב]"
- [19] ואסור להיכנס למקום שיש בו עבודה זרה, ואסור למכור או ליהנות מכל דבר שראוי לעבודה זרה
- [20] ואם עבר אדם על פני עבודה זרה ונכנס קוץ ברגליו, לא ישב ויוציא אותו, מפני שנראה כאלו משתחוה לעבודה זרה
- [21] לא יצמיד את פיו לפי הצורה אשר שופכת מים מול עבודה זרה וישתה, מפני שנראה כאלו מנשק לעבודה זרה
- [22] וגם הצינורות והצורות שאינם עבודה זרה אסור לשים פיו [עליהם] לשתות מחמת סכנת העלוקות, ומי ששתה עלוקות מותר לחלל עליו את השבת ולעשות עבורו מה שיועיל לו
- [23] ולעולם אסור למכור לגוי כל דבר שידוע שהוא זקוק לו לעבודה זרה, כגון לבונה ותרנגול לבן
- [24] ובאשר למכירת בהמות להם אמרו, "ומקום שנהגו למכור בהמה דקה לגוים מוכרין ומקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין וכו' ובכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה עגלים וסייחים שלימין ושוברין. בן בתירה מתיר בסוס מפני שהוא עושה מלאכה שאין חייבין עליה חטאת". וההלכה כמותו
- [25] ואמרו בקשר למכירה סיבה לאיסור מכירת בהמה גסה לגוים, "גזרה משום שאלה גזרה משום שכירות גזרה משום נסיוני [רי"ף עבודה זרה טו, ע"א]; כלומר, מכירתה אסורה מחשש שלא יעבור אחד בגלל זה
- [26] השאלתה או השכרתה בשבת עוברת על אמרו יתעלה "למען ינוח שורך וחמורך [שמות כג, יב]; או מתוך חשש שלא ימכור אותה סמוך לשקיעת החמה בערב שבת, ותיכנס עליו השבת, ויאמר לו, נסה אותה, תגרום לה ללכת, ואולי אדבר אליה, והיא תלך בעקבות דיבורו, ויהיה "מחמר אחרי בהמתו"

- [27] ואמרו, מי שעבר ומכר בהמה גסה "קונסין אותו עד עשר[ה] בדמיה [בכורות ב, ע"ב; גיטין מד, ע"א]"
- [28] ומותר למכור בהמה גסה לגוי על ידי מתווך ישראל מפני שדרכו הוסרו החששות האלו; באשר לשאלה ולשכירות, הרי ידוע שהמתווך לא ישאיל את בהמתו כדי שאף אחד לא יגלה את המום שבה; ובקשר לניסיוני, כדי שהבהמה לא תישאר אצלו פרק זמן עד שתכיר את קולו
- [29] והוא אומר, "רב אחא שרא לזבוני בהמה אגב ספסרא או (!) משום ניסיוני לא ידעא לקליה דאזלא מחמתיה אי משום שאלה ושכירות כיוון דלפי שעתא מזבין לא מושיל ולא מוגר ועוד חייש דלא נגלו מומה [ע"ז טו, ע"א]"
- [30] ואסור למכור בהמה לישראל החשוד שימכור אותה לגוי, והוא אומר, "כדרך שאמרו אסור למכור לגוי כך אסור למכור לישראל החשוד למכור לגוי [שם טו, ע"ב]"
- [31] אבל אם הגוי היה קצב, אז ימכור לו עגלים ושוורים וידרוש ממנו להתחייב שהוא קונה אותם לשחיטה, והוא אומר, "רב הונא זבין ההיא פרה לגוי אמר ליה רב חסדא מאי טעמא עביד מר הכי אמר ליה אימור לשחיטה זבנה [ע"ז טו, ע"א]"
- [32] ואמרו, "אין מעמידין בהמות בפונדקיות של גוים זכרים אצל זכרים ונקבות אצל נקבות ואין צריך לומר זכרים אצל נקבות ונקבות אצל זכרים [שם טו, ע"ב]", והסיבה היא מפני שהם חשודים על ההרבעה
- [33] "ואין מתייחדין עמהם [שם]" מפני שהם חשודים על שפיכות דמים ואין מוסרין להם תינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות [ע"ז טו, ע"א]" מפני שהם חשודים על משכב זכור
- [34] ואמר, "אין מוכרין להם זין ולא כלי זין [שם]" מפני שהם חשודים על שפיכות דמים
- [35] ואמרו, "אסור למכור ללסטים ישראל [...] וישראל החשוד למכור לגוי [שם, שתי אמירות לא מחוברות]"
- [36] ואסור למכור להם דובים ואריה, וכן כל דבר שיש בו נזק לרבים, והוא אומר, "אין מוכרים להן דובים ואריות ולא כל דבר שיש בו נזק לרבים [משנה, ע"ז א, ז]"
- [37] ואסור ליהודי לפקוד את מקומות משחקי הגוים, כגון הלהטוטנים (אלסנדין) והבדרנים (אלכיאליין), והוא אומר, "ההולך לאיצטגנינין [נ"ב: איצטריגין] ולברקוס של גוים וראה את החברים הרי זה מושב לצים [ע"ז יח, ע"ב]"
- [38] ואסור לתת [להם] מתנות בגלל אומרו יתעלה, "ולא תחנם [דברים ז, ב]: "לא תתן להם חן. דבר אחר לא תתן להם מתנות חנם [ע"ז כ, ע"א]"

- [39] ואמרו, "אסור לאדם לומר כמה נאה גוי זה [שם, בשינויים]"
- [40] ובקשר למכירת אחוזות לגוים אמרו, "אין משכירין להם בתים בארץ וכו' ובחוצה לארץ משכירין ומוכרין להם בתים ושדות [משנה, ע"ז א, ח]"
- [41] ואסור לאשה להתייחד עם "גוים מפני שהן חשודין על העריות [משנה, ע"ז ב, א]" "ואפילו אשתו עמו [ע"ז כה, ע"א]"
- [42] "בת ישראל לא תילד הנכרית", כלומר לא תהיה לו [לבנה של הנכרית] מיילדת, "מפני שמילדת בן לעבודה זרה [משנה, ע"ז ב, א]"; ואמרו שבשכר מותר "משום איבה [ע"ז כו, ע"א]", אבל בשבת, "ואפילו בשכר אסיר [שם]"
- [43] "אבל נכרית מילדת את בת ישראל [משנה, ע"ז ב, א]" אם היא נמצאת בתוך חבורה, אבל אם הנוכרית לבד עם היהודיה, אסור; אבל בשבת אסור שהנוכרית תילד את היהודיה, "ואפילו בשכר"
- [44] "בת ישראל לא תניק בנה של נכרית [משנה ע"ז ז, שם]" "ואפילו בשכר משום דמנקת בן לעבודה זרה [ע"פ הלכות הרי"ף, ע"ז יט, ע"ב]" "נכרית מניקה בן של בת ישראל ברשות ישראל [השווה את משנה ע"ז, שם]"
- [45] "מתרפאין מהן ריפוי ממון אבל לא ריפוי נפשות [משנה ע"ז ב, ב]"; "ריפוי ממון", פירושו "ריפוי בהמתו"; "ריפוי נפשות הוא ריפוי גופו [ע"ז, כז, ע"א]"
- [46] ומותר לקחת מהם תיאורו של המרשם (מעאנא), והוא אומרם, "אף על פי שאין מתרפאין מהן אבל אומר לו סם פלוני יפה לו וסם פלוני רע לו דיימא כי היכי וישאיל לדידי שאיל נמי לאחריני [השווה ע"ז כז, ע"א-ע"ב]; "דיימא" אינו בש"ס ולא באתר "הכי גרסינן!"
- [47] ואמרו, "כל מכה שבחלל אין מתרפאין מהן [ע"ז כה, ע"א]"
- [48] והתספורת: כאשר היא בפני אנשים, מותר לגוי לספר לישראל, אבל לבד, אסור, והוא אומרם, "המספר מהן ברשות הרבים מותר, אבל לא בינו לבינו [משנה ע"ז ב, ב]"
- [49] "ואלו דברים של גוים אסורין ואסורן איסור הנאה החומץ של גוים שהיה מתחלתו יין וכו' [משנה ע"ז ב, ג]" ואמרו "אסור בהנאה" פירושו אסור ליהנות ממנו או מדמיו
- [50] "יין מבושל של גוים אסור מבושל של ישראל אין בו משום יין נסך ואין בו משום גלוי [ע"פ ע"ז ל, ע"א]", פירושו של דבר, אם השאיר אותו מגולה, מותר לשתות אותו

- [51] "יין מזוג של ישראל יש בו משום גלוי ואין בו משום יין נסך" יין שמזוגו גוי אסור משום לך לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב [ע"ז נט, ע"א, מבה"ג הלכות יין נסך]"
- [52] "ומים שיש בו משום גילוי" וייאסר לשתות כל מים שנשארו גלויים, ומסיבה זו אסור לשתות מים מביתו של גוי
- [53] "וחומץ של ישראל אין בו משום יין נסך ויש בו משום גלוי"
- [54] "יין תוסס אין בן משום גלוי תסיסתו שלשה ימים; מטפטף אין בו משום גלוי והוא דעבד טיף כנגד טיף טיף [השווה ע"ז ל, ע"ב]" כלומר המשקה שנאגר מן הטפטוף מותר, כל זמן שהטפטוף עליו לא פוסק
- [55] "פי תאנה אין בו משום גלוי [שם ל, ע"ב]" כלומר, לא נחשוש שאולי נכנס השרץ לתוך פיה [של התאנה], אלא מותר לאכול את התאנה בלילה; "אבטיח יש בו משום גלוי"
- [56] אסרו את המגולה, אפילו להשקות את בהמתו, ולא ירחץ בו את ידיו ולא יגבל בו את הטיט
- [57] ואמרו, "שלושה משקין אסורין משום גלוי: המים והיין והחלב, ושאר כל המשקין מותרין [משנה, תרומות ח, ד]"
- [58] וסיבת איסור הגלוי היא החשש מפני השרץ
- [59] הגדרת הזמן אשר ייעלם מן העין ותיאסר שתייתו היא אותה המידה שבה יצא השרץ מתחת הכלי, ישתה ויסתלק
- [60] והסרת המבט מן הדבש, המורייס (אלמרי), והשום הטחון, יש בהם משום גלוי
- [61] ושיעור המים אשר יחול בהם איסור הגילוי, בין אם היו מועטים ובין אם היו רבים, הוא עד שהסם לא ייראה בהם, [ומשם והלאה] הרי הם מותרים
- [62] ואמרו: כל מה שיש בו לחות, כגון הירק והדומה לה, יש בו משום גלוי
- [63] ואסור לשים את היין בביתו של גוי, אלא אם היה "חותם בתוך חותם"; ופירוש "חותם בתוך חותם", לכסות בטיט כלי גדול, ובתוכה חותמת
- [64] "שכר של גוים אין בו משום יין נסך ויש בו משום גילוי"
- [65] "חומץ של ישראל ביד גוי בחותם אחד סגי ליה [השווה ע"ז כט, ע"ב]"
- [66] אם ישראל שם בכלי עור (טירוף) של הגוים או בקנקניהם יין, אסור לשתות אותו אבל מותר בהנאה, והוא אומרם, "נאדות של גוים וקנקניהם ויין של ישראל כנוס בהן אסורין ואין איסורן איסור הנאה [שם כט, ע"ב]"; ואמרו שההכשרה לגביהן "ממלאין מים ג' ימים ומערן [שם לג, ע"א]", ואמרו "צריך לערן מעת לעת [שם, שם]"

- [67] ואמרו, "לא שנה נאדות ולא שנה קנקנים [שם, שם]", כלומר, הנאדות (אלאזקאק) והקנקנים (אלאואני) שוים בעניין זה
- [68] ואמרו, "לא שנה דידן ולא שנה דידיהו [השווה ע"ז לג, ע"א (וגם אברמסון כט"ב)], "אחד שלנו ואחד שלהם" [שם, שם], כלומר, בין אם כלים של ישראל וגוי שגר אותם והשתמש בהם, בין אם הכלים של הגוי עצמו, דינם שווה; ואם שם בכלים ציר, זה כמו למלא אותם [במים]; ואם השתמש בהם והלבין אותם באש, הרי זה טוב יותר מכל מצב אחר
- [69] והוא אומר, "הלוקח קנקנים חדשים של גוים נותן לתוכן יין, ישנים נותן לתוכן ציר או מורייס לכתחלה [ע"ז לג, ע"ב]; ואמרו, "החזירן לכבשן ונתלבנו מה הו אמר ליה ציר שורף אור לא כל שכן [שם, שם]" ואמרו, "החזירן לכבשן כיון שנשבו [נכתב בצידו: ל"א שנשרו] זיפתן מותרין"; ואמרו "לא תימא עד דנתרא אלא אפילו רפאי מרפא [שם, שם]"
- [70] ו"הקנקנים של גוים אחר י"ב חודש מותרין [שם לד, ע"א]", כלומר, בלי אש, בלי מים, מבלי שיעשה בהם דבר
- [71] והקנקנים והנאדות שדיברנו עליהם, הרי זה כאשר המטרה בשימת היין בהם היא לשמור אותם בו במקום בהם ושישאר שם
- [72] אבל הקנקנים (אלאואני) וכלי העור (אלטירוף) אשר הם ניידים, ישטוף אותם במים ויהיו מותרים, והוא אומר, "דבר שאין מכניסו לקיום משכשכן במים ומותרין [ע"ז לג, ע"ב]", ואמרו, "הני כובי דארמאי דבר שאין מכניסו לקיום משכשכן במים ומותרין [ע"פ ע"ז, שם, שם]"
- [73] אם שתה הגוי מכלי חרס, ישטוף אותו; ואם לא שטף אותו, ושתה הישראל ממנו פעמיים, אסור, [אבל] שלוש פעמים, מותר, מפני שהיא [השתייה] באה במקום השטיפה, והוא אומר, "כאסי דאשתי בהו גוי ראשון ושני אסור שלישי מותר [ע"פ ע"ז לג, ע"ב]; ופירש גאון "דאינון כסי רפתרא (!)"
- [74] קערות הגוים העשויות ליין, והכוסות שלהם, הלבנים והשחורים, מותרים אם לא נשאר בהם מקום שלא נאחז בו הציפוי; אבל אם נשאר בהם בקיאים אשר הציפוי אינו נאחז בהם, אסורים; ואילו הקערות הירוקות אסורים, נשאר בהם או לא נשארן [בקיאים]
- [75] והוא אומר, "אמר רב זביד קוניא" – כלומר "אכתם אסוד" – "חירא ואוכמא שרי ירוקא אסיר משום דמצריף", כלומר מחלחל מה שיש בו, "ואי אית בהו קרטופני כולהו אסיר [ע"ז לג, ע"ב]"

- [76] ואיסור זה הוא שלא יעשה איתם מה שהוא עושה עם הקנקנים, ותיאסר העבודה (אלכ'דמה) עם הגוי ביין נסך
- [77] ואמרו, "יין אמתי נעשה יין נסך משעה שיתחיל לימשך [ע"פ ע"ז נה, ע"ב], כלומר ליזול; ואם פתח היקב סתום, "לא יהיה יין נסך עד שירד לבור [משנה, ע"ז ד, ח]"
- [78] "וגוי בן יומו עושה יין נסך" והוא אומרם, "תינוק בן יומו עושה יין נסך [ע"ז נז, ע"א]; והעמידו את זה לענין שתייה, אבל לא נאסר בהנאה מפני שכאשר הגוי נגע שלא בכונה אינו אסור בהנאה, ותינוק לאו בר כוונה הוא
- [79] ואם הגוי הניע את הכלי אשר בו יין, נעשה יין נסך; ואם נתערב יין נסך ב[יין] אחר, הדמים (תימן) של מה שנתערב אסור בהנאה והשאר מותר בהנאה
- [80] "יוכוחו של גוי שלא בכונה מותר ואפילו בשתייה [הלכות הרי"ף, עבודה זרה (מהד' זק"ש), עמ' כד]", כלומר, אם הניע את הכלי אבל לא התכוון לנסך
- [81] ואם גוי נסך יין של ישראל, מה גם שאסור לקבל דמיו מן [סתם] גוי, מותר לקבל את דמיו מן אותו הגוי אשר נסך אותו
- [82] ואם נמצא גוי ליד בור של יין, אותו יין מותר "ואם יש לגוי עליו מלוח אסור" מפני שנחוש שהושיט את ידו ליין בגלל מלוח זה
- [83] מי שהפקיד יין בביתו של גוי, כאשר ישראל מתגורר בדירה ההיא, והיין שבבית בחותם אחד ומפתח הבית ביד הישראל, הרי יין זה מותר; ואם אינו מתגורר בדירה זו אבל אין לו זמן ידוע (מוגיד) שבו מגיע לדירה זו, גם אז מותר [84] אבל כאשר זמן הגעתו ידוע, יין זה "אסור עד שיעשה חותם בתוך חותם"
- [85] אם נפל יין נסך על ענבים, ישטוף אותם ומותרים; וייתכן שהענבים פצועים, אז יראה, ואם היין הוסיף משהו טוב בטעם, הרי הם אסורים; ואם הפסיד את טעמם, מותרים; והוא אומרם, "יין נסך שנפל על גבי ענבים ידיחם ואם היו מבוקעות אסורות ואם נותן טעם לפגם מותר [משנה, ע"ז ה, ב]; ואם נפל על שעורים, מותרים, אבל [אם נפל] על קמח [חטים] אסור
- [86] ומותר למכור לגוי אם יודע שהוא לא ימכור אותו, מפני שאנו חוששים [שאם ימכור אותו], ימכור אותו לישראל
- [87] ויין נסך לתוך יין של ישראל איסורו במשהוא ומותר בהנאה חוץ (חאשי) מדמי היין נסך המעורב בו; וכל יין נסך שהתערב עם כל יין (נביד') איסורו במשהוא
- [88] וחומץ לתוך יין איסורו בנותן טעם, וחומץ לתוך יין איסורו בנותן טעם גם כן (!); שיהיה אצלך כלל זה: מין במינו במשהוא, מין בשאינו מינו בנותן טעם; ואם נתן טעם שהיה לפגם, מותר; לשבח, אסור

- [89] ומי שהפקיד יין בביתו של גוי, כאשר הישראל נכנס ויוצא, אין לחוש שמא ניסך; אבל אם יודע שהוא יסתתר, ואכן הסתתר שיעור פתיחת החבית וסגירתו, הרי יין זה אסור בשתייה
- [90] היום אצלנו אסור כאשר נכנס ויוצא והוא אומר "האידינא מאי טעמא לא מותבינן חמרא בי גויים חיישינן לכשיבא (!) [השווה ע"ז סט, ע"ב]", כלומר מחשש שמא יכניס צינור בצדדי המכסה של החבית וישתה ויינסך
- [91] ומי שמריק מכלי אל כלי והתחבר עמוד עם עמוד, הרי העליון נאסר בגלל חיבור עמודו עם יין נסך, וזה מה שנקרא "נצוק"
- [92] והדברים האלו הנאמרים בקשר ליין נסך, הרי הם [תופסים] לגבי הגוים אשר עובדים עבודה זרה; וראיתי בתשובת שאלה לרב יהודאי שאומר: "הערבים האלו אשר נאסר עליהם היין ואינן יודעין בטיב עבודה זרה, אין דינם בו דומה לעובדי עבודה זרה; אבל ננקט בעניינם לחומרא אף על פי שאין עובדין עבודה זרה בדעת, כי מנהג אבותיהם בידיהם, והם עובדים עבודה זרה שלא בדעת, וינם אסור בשתייה ולא בהנאה, ואם שיכשך בכוונה אסור בשתייה ולא בהנאה; ויין ישראל ברשותם צריך חותם בתוך חותם, דלא גרעי מתינוק בן יומו דעושה יין נסך, ואוקימנה לעניין שתייה אבל בהנאה מותר"
- [93] יין תפוחים של גוים מותר וכמו כן גם מה שדומה לו
- [94] "ואלו דברים של גוים אסורין ואין איסורן איסור הנאה: חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו [משנה, עבודה זרה ב, ו]; והחשש הוא שמא יתערב בו חלב בהמה טמאה
- [95] באשר לגבינה, היא אסורה, מפני שמעמידים אותה בקיבה; ואסור משום בשר וחלב, ואיסור בשר וחלב בכל שהוא, ואינו בטל ברוב, מפני שהאיסור מעמיד את הגבינה, האיסור גלוי לעין ולעולם אינו בטל
- [96] ואסור לתת את חלב המכונס לגוי משום "חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו [משנה, עבודה זרה ב, ו]" ואסור גם כן משום חשש שמא הגוי יחליף אותה ויקרוש בקיבה שלו
- [97] וחלב המכונס בתוך בהמה טריפה וחלב המכונס בתוך בהמה ששחטה גוי מותר מפני שהחלב המכונס "פירשא בעלמא הוא [חולין קטז, ע"ב]"
- [98] חלב המכונס שנשארה בתוך "הקיבה" מותרת כל עוד לא שמו בה מלח; ואם מילחו אותה, אסורה
- [99] דין חלב המכונס של בהמה מבויתת ודין חלב המכונס של חית בר שוויים בקשר להיתר ולאיסור

[100] וכבר שמעתי על מי שמתיר "חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואה" אם היה "במקום שאין בהמה טמאה" או במקום שחלב בהמה טמאה יקר יותר מן חלב בהמה טהורה.

[101] "פת של גוים מותרת", אבל רק בשעת הדחק, אם אין פת בנמצא אצל ישראל, ובתנאי שיהיה "בשדה"; אבל "בעיר", ייקח קמח וילוש, והוא אומר, "אפילו למאן דאשרי פלטר גוי, הני מילי היכא דליכא פלטר ישראל; אבל במקום דאיכא לא [עבודה זרה לה, ע"ב]; ואמרו, "הני מילי בשדה אבל בעיר לא [שם, שם]" [102] ותכלית מה שנתיר לו הוא לקנות לחם מן הנחתום, אבל ממי שאינו נחתום, לא; והוא אומר, "הלכה כדברי המתיר ובלבד מן הפלטר [השווה ירושלמי, מעשר שני ג, א]"

[103] שמן של גוים מותר; והכבושים והשלוקים אשר ידוע ששימו בהם יין וחומץ אסורים, "אבל כבשין שאין דרכן לתת בהן יין וחומץ מותר והדבש מותר [ע"פ משנה, עבודה זרה ב, ז]"

[104] וזהו עיקרון שיש לשמור אותו בעניין "בישולי גוים", כלומר מה שהגוי מבשל; כי מן העקרונות שלנו שאסור שגוי יבשל בישולו של ישראל ויאכל אותו הישראל; וכל דבר שאינו מבושל, "אין בו משום בישולי גוים", והוא אומר, "כל הנאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי גוים [שם, לח, ע"א]", כגון המים והסרדין המלוח, והוא אומר, "אנא חזיית לר' דאחיס ליה מיא קליפא ארמאר [השווה שבת נא, ע"א]"

[105] ואמרו, "דגים קטנים מלוחין אין בהן משום בשולי גוים [עבודה זרה לח, ע"א]; והכמהין "נאכל כמות שהוא חי"; והטונה כמו הסרדין; אבל הדג שאינו מלוח אסור

[106] ואם בישל את התבשיל שליש צורכו "אין בו משום בישולי גוים [וני"ב: והוא אומר, "כל שהוא כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישולי גוים [עבודה זרה לח, ע"א]; והתבשיל לא תיאסר "עד שתהא תחילתו וגמרו ביד גוי אבל תחילתו ביד גוי וגמרו ביד ישראל אי נמי גמרו ביד ישראל ותחלתו ביד גוי (!) מותר [השווה עבודה זרה לח, ע"ב]", וה"גמר" הזה אשר הזכירו הוא שיהיה "כמאכל בן דרוסאי" [107] ואמרו בקשר לפת, "אפה ישראל ושגר גוי [...] [השאיר מקום רק בכה"ל]" [108] ביצה שצלאה גוי אסורה משום בישולי גוים, והוא אומר, "ביצה צלוי רבי יוחנן אסר [עבודה זרה לח, ע"ב]"

[109] יוצא לנו שאיסורי גוים מתחלקים לשנים: מה ששייך לישראל, וגוי מבשל אותו בכלי של ישראל, אסור, והוא מה שנקרא בישולי גוים

- [110] אבל מה שאסור משום גיעולי גוים הוא כל דבר שמבשלים בכליהם והכלי נותן טעם בתבשיל. [וכאן] יש לראות: אם התבשיל הזה היה של ישראל ובשלו גוי, אם נותן טעם לפגם מותר, ואם נותן טעם לשבח אסור; ואם היה התבשיל של גוי וגוי בישל אותו, רואים אם הוא נאכל כמו שהוא חי ואם הוא נותן טעם לפגם, וכן הדין אם היה התבשיל של ישראל. יש להקפיד בו על שני התנאים האלו
- [111] ואמרו, "כוספין שהוחמו חמין", זאת אומרת, הבל השמנים, "בין אם ביורה גדולה בין אם ביורה קטנה, מותר, משום דנותן טעם לפגם [עבודה זרה לח, ע"ב]"
- [112] ואמרו, "מישחא שליקא דארמאי שרי דאי משום איערובי משחא שרי אי משום בישולי גוים נאכל כמות שהוא חי ואי משום גיעולי גוים נותן טעם לפגם ומותר [השווה רי"ף ע"ז דף טו]".
- [113] "ואיהני שליקי ארמאי קליי שרי מרירי ודאי אסירי [ראה רי"ף, עבודה זרה לח, ע"ב]", כלומר התמרים השלוקים המתוקים מותרים מפני "שנאכל כמות שהוא חי ונותן טעם לפגם" אבל המרים אסורים מפני ש"אין נאכל אלא בבישולי" ומתיקות השמנונית "נותן טעם לשבח" למרירותם
- [114] ונשאל רבינו יוסף ז"ל על הפול ששלקוהו ובישלוהו גוים, והוא התיר אותו מזה הטעם, ואסר התורמוס
- [115] "דבש של גוים אין בו משום בישולי גוים ולא משום גיעולי גוים [השווה עבודה זרה לט, ע"ב]"
- [116] הקמח הקלוי והשעורה של גוים וכן החומוס הטחונים מותרים כך
- [117] אבל המרוח בשמן יש לעיין בו, אם הוא נותן טעם לשבח אם לא, והוא אומרם, "שתיתא דחיתי ודשערי דלא עבדו בהו חלא שריאן [רי"ף על עבודה זרה לח, ע"ב]"
- [118] מורייס הלחם מותר אם ידוע שלא עירבבו בו דג
- [119] הצלפים השלוקים במים החציל (!) (בדנג'אן) והדברים הקלויים, כולם מותרים, והוא אומרם, "והקפריסין והקפלאות והמטליא והחמין והקליות מותרין [השווה רי"ף ע"ז דף טו]"
- [120] "ביצה צלויה אסורה [שם, שם]"
- [121] וחתך של חלתית אסור מפני שחותכים אותו בסכין, והסכין מושכת את שמנוניתו ונעשה מתוק, ונותן טעם לשבח; ועלה החלתית מותר
- [122] "חלב שחלבו גוי וישראל יושב בצד עדרו מותר אף על גב דאיכא דבר שטמא בעדרו" ובתנאי שכאשר הישראל עומד הוא רואה את החלב, ובכך יבטיח שהגוי לא מערב בו חלב בהמה

- [123] ציר דגים מותר בתנאי שיש בו סימן שהוא דג טהור; ואסור לקחת מן הגוי קרבי דגים ומעי דגים
- [124] זיתים "מת'מר", אפילו עם הכינו אותם על האש, מותרים, והוא אומרם "קלוסתא מגולגלים מותרין [השווה משנה, עבודה זרה ב, ז]"
- [125] חגב כבוש שלקח אותו מן הגוי מותר והמבושל אסור
- [126] ובדברים האלו חייבים חותם בתוך חותם: חתיכת דג שאין בה סימן; ובשר; ויין; ותכלת; סימנם חבי"ת
- [127] ואלו מותרים בחותם אחד: חלתית, חלב, מוריס, פת, גבינה, והסימן ח"ח מפ"ג
- [128] אם הדברים האלו נעלמו מראייתו, ואין להם סימן, הם אסורים; אבל אם הבחין בהם בטביעת עינו, מותרים
- [129] ואמרו בקשר לכל הצלמים שאסורים: כל מה שידוע שהוא עבודת זרה אסור
- [130] והצורות העתיקות אשר על תושבות, יש להניח שהן עבודת זרה
- [131] אבל הצורות שהערבים עושים, אין מותרתן פולחן [דתית], לכן הן מותרות
- [132] המוצא צלמים שבורים, מותרים, והוא אומרם, "המוצא שברי צלמים הרי אלו מותרין [משנה, עבודה זרה ג, ב]", ואמרו, "אפילו שברי עבודה זרה מותרין [עבודה זרה מא, ע"א]"
- [133] המוצא יד או רגל עומדים במקומם, הרי הם אסורים, מפני שנשער שהם עבודה זרה, כי ימצא מי שעובד צורת יד או צורת רגל; אבל אם מצא את היד או הרגל נטושים, מותר, מפני שידוע שהם שברי עבודה זרה ואם הבעלים שברו את העבודה זרה, היא מותרת, אבל אם היא נשברה מעצמה, היא אסורה, והוא אומרם, "עבודה זרה שנשברה מאיליה רבי יוחנן אומר אסורה [שם מא, ע"ב]"
- [134] ועצי אשרה אסורה (!) בהנאה; ואם קוננה שם ציפור, הביצים והאפרוחים הזקוקים לאימם אסורים, אבל אם האפרוחים אינם זקוקים לאימן, מותר לקחת את האפרוחים, והוא אומרם, "אפרוחים שקננו בעצי אשרה ואינן צריכות לאמן מותרין אבל ביצים או אפרוחים שצריכין לאמן אסורין [השווה שם, מב, ע"ב והרי"ף עליו]"
- [135] המוצא כלים ועליהם צורות שמש ולבנה או צורת דרקון (ת'עבאן), אסורין, כי ידוע שהן עבודה זרה, ואין להן תקנה כדי שיוכל ליהנות מהם אלא אם יאמר לגוי שידוע את דרך עבודת עבודה זרה לבטל אותם, והגוי יבטל אותם ואחר כך ייהנה מהם

[136] ועל זה אמרו, "גוי מבטל עבודה זרה שלו ושל חברו ונכרי מבטל בעל כרחו וגוי היודע בטיב עבודה זרה ומשמשיה מבטל ושאינו יודע אינו מבטל [ע"פ עבודה זרה מג, ע"א; השווה הלכות הרי"ף, פרק "כל הצלמים"]", ולא יבטל עבודה זרה אלא מי שעובד אותה

[137] ואסור לאדם לעשות בכליו או בבגדו צורת שמש או ירח או גלגלים או כוכבים או מלאכים, והוא אומר, "תניא לא תעשון אתי לא תעשון דמות שמשי שמשמשין לפני במרום כגון חיות ואופנים ומלאכי השרת [עבודה זרה מג, ע"ב]; ואמרו גם כן, "כגון חמה לבנה כוכבים ומזלות [שם]"

[138] אבל אם המטרה בזה היא למידה, מותר, והוא אומר, "לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות [עבודה זרה יח, ע"א]"

[139] וכל הצורות מותרות חוץ מן האדם, והוא אומר, "כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם [שם מב, ע"ב]"

[140] וכאשר עבודה זרה בוטלה, מותרת היא בהנאה; ואמרו, "כיצד מבטלה? קוטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פרוסה (!), אף על פי שלא חיסרא ביטלה [משנה, עבודה זרה ד, ה]"

[141] "ואין מבטל אלא גוי שיודע בטיב עבודה זרה ומשמשיה [ע"פ עבודה זרה מג, ע"א]"

[142] "ואיסור עבודה זרה בכל שהוא ולעולם לא יבטל ואפילו באלף" וכמו כן "יין נסך וחמץ בפסח אסורין בכל שהוא ואין בטלין לעולם"

[143] והאיסורים האחרים בטלים בששים והם נקראים "דבר שאין לו מתירין" ואיסורן בכזית; בשר בחלב, איסורו בכל שהוא ובטל בששים

[144] ומה שהוא אסור בזמן [אחד] ומותר בזמן אחר, כגון מעשר שני שנפדה בירושלים אבל אסור מחוץ לירושלים; והטבל, שמותר אחרי הפרשת המעשר ממנו; וההקדש שמותר אחרי פדיונו; והחדש, שהוא מותר ליל י"ח [בניסן] בזמן הזה: עניינים אלו והדומין להם נקראים "דבר שיש לו מתירין" ואיסורן במשהו, ואפילו באלף לא בטיל, כי לכל אחד מהם תקנה איך שיותר

[145] וכמו כן, ביצה שנולדה ביום טוב, אשר היא אסורה: אם התערבבה בביצים אסורות, אפילו באלף, "לא בטיל", כי גם אם היא אסורה היום, תהיה מותרת מחר, "ודבר שיש לה מתירין היא"

[146] ואם נפל עכבר לתוך חבית של חומץ או יין (נביד!), "משערין אותו בששים", ולא נחשב אותו "נותן טעם לפגם", כי נחוש שמא ברגע נפילת העכבר, השביח, ואחר כך התחדש בו הפגם

[147] ובאשר ליין, שמן, ושאר המשקאות: אינם זקוקים לשיעור ששים, כי ידוע שייפגם, וגם אם יפול מעט לתוך הרבה אינו אוסר; וכך גם דינם של כל השקצים, הרמשים והנבלות

[148] סחטו יין נסך בגת של הגוי, אם הוא מאבן שאינה מזופתת, מנגבה והיא טהורה; ואם היא מזופתת וסחטו בה יין נסך, יגרד את הזפת וינגב, וכך תהיה מותרת; ואם לא סחטו בה, מנגבה והיא טהורה

[149] ואמרו, "במה מנגבין? באפר ובמים [עבודה זרה עד, ע"ב – עה, ע"א]"; ואם הייתה מעץ, "יקלוף את הזפת [משנה, עבודה זרה ה, יא]" ומנגבה והיא טהורה [150] באשר לערבים הללו, יש לטבול את גתותיהם והן טהורות

[151] ואלו הדינים של הלוקח מכליהם המשומשים והחדשים: הקונה דבר מכלי התשמיש שדרכו להטביל, יטביל; ומה שדרכו הרתחת מים או דבר אחר, יושם [ב]מים וישאיר אותם בו; והדברים ששימושם באש, יחמם אותם באש וכך יבוטלו [152] והוא דבר המשנה, "הלוקח כלי תשמיש מן הגוי את שדרכו להטביל יטביל ואת שדרכו להגעיל יגעיל, ללבן באור ילבן; הספוד והאסכלה מלבנן והן טהורין; והסכין שפה והיא טהורה [משנה, עבודה זרה ה, יב]"

[153] ו"כלי תשמיש" המוזכר כאן הם הכלים אשר אוכלים ושותים בהם; אבל הבגדים אשר לובשים אינם צריכים טבילה, והוא אומרם, "כלי סעודה אמורין בפרשה [עבודה זרה עה, ע"ב]", והיא פרשת מדין, והוא אומרם, "כל דבר אשר יבוא באש [במדבר לא, כג]"

[154] והדברים שהוזכרו צריכים אחר טיבולן או הגעלתן או אחרי ליבונן, טבילה בארבעים סאה, והוא אומרם, "תאנא וכולן צריכין טבילה בארבעים סאה [עבודה זרה עה, ע"ב]"

[155] ואמרו, "תנו רבנן הלוקח כלי תשמיש מן הגוים דברים שלא נשתמש בהן כל עיקר מטבילן והן טהורין; דברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון היורות והקומקומוסין ומיחמי חמין מגעילן ומטבילן והן טהורים דברים שנשתמש בהן על ידי צונן כגון כוסות וצלוחיות וקיטונות מדיחן ומטבילן והן טהורין דברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון השפודין והאסכולות מלבנן ומטבילן והן טהורין [השווה עבודה זרה עה, ע"ב]"

[156] מי שעבר ועשה אחד מהדברים האלו, גם אם הוא עבר עבירה, הרי הדבר שהכין בו מותר כי "נותן טעם לפגם" הוא ומותר [157] ושיעור הליבון [הוא] עד שתוסר הקליפה אשר עליו באש

[158] ואופן ההגעה הוא שימלא כלי גדול במים ויכניס בתוך המים הרותחים את כל מה שרוצה להגעיל; וצריך להציף את המים מעל לכלי אשר מטהר [159] וכאשר מסיים יקיף סביב הכלי הגדול טבעת של טיט, ימלא אותו במים וירתח אותם על האש כדי שייפלטו מתוכו את כל מה שבלע מן הכלים הטמאים שהגעילו בתוכו

[160] והוא אומר, "כיצד מגעילין? מניח יורה קטנה בתוך יורה גדולה ויורה גדולה מהדר לה לישא או טינא אפומה וממליה מיא ומרתח לה כבולעו כך פולטו מה בולעו בניצוצות אף פולטו בניצוצות [השווה ר"ף עבודה זרה, סוף פרק "השוכר את הפועל"]

[161] קערות עץ ש"תשמישן בכלי שני", ישפוך עליהן מים רותחים בכלי שני, בלי הגעלה, "ומטבילן בארבעים סאה והן טהורין"

[162] וכלי חרס חדשים אינם חייבים טבילה, לאומרם "מאני דפחרא חדתא אין צריכין טבילה מאי טעמא כלי מתכות כתובין בפרשה"; ואם הם משומשים "אין להן טהרה עולמית", והוא אומר, "התורה העידה על כלי חרש שאינו יוצא מידי דפנו לעולם [עבודה זרה לד, ע"א]", שנאמר "וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר [ויקרא ו, כא]"

[163] ודין כלי זכוכית כדין כלי מתכות וצריכים טבילה, והוא אומר, "כלי זכוכית הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה ככלי מתכות דמו [שם, עה, ע"ב]"

[164] והקערות המזוגגים דינן ככלי זכוכית ויש להן טבילה, והוא אומר, "קוניא פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר כתחילתו וחד אחר כסופו והלכה כסופו [שם, שם]"

[165] ופירוש "תחלתו", תחילת עשיית הקערה מאדמה, ואז בסוף תחופה בזכוכית; ודינו כסופו

[166] הם חייבו את ההגעלה הזאת, ואת ההדחה והליבון, בכלים קנויים ונמסרים; אבל השאולים אינם חייבים בדבר מאלו, אלא מותר להשתמש בהם "משום דנותן טעם לפגם ומותר", אבל אין לעשות כן לכתחילה, והוא אומר, "לא שנו אלא בליקוחין ובמעשה שהיה אבל שאולין לא [עבודה זרה עה, ע"ב]"; ודין הממושכנים כדין מכירה; ופירוש "הדחה", השטיפה (תשליל) במים חמים

[167] "וכלי מתכות אפילו חדשים צריכין טבילה בארבעים סאה", וכך הדין [בכלים] ישנים לגבי כל מה שצריך ליבון והגעלה; ואם הם חדשים "צריכין טבילה בארבעים סאה"; והוא אומר, "אמר רב נחמן אמר רבה בר אבון אפילו כלים

חדשים צריכין טבילה [במשמע] דהא כלים ישנים כי מלבנן כחדשים דאמו ואפילו הכי בעי טבילה [השווה עבודה זרה עה, ע"ב]"

[168] יחדד את הסכין ותהיה כשרה, והוא אומר, "והסכין שפה והיא טהורה [משנה, עבודה זרה ה, יב]"; ואמרו, "נועצה עשר פעמים בקרקע אמר רבא ובמקום קשה [השווה עבודה זרה עו, ע"ב]"

[169] הנעיצה הזאת [אפשרית] אם אינו רוצה לאכול דבר חס עם הסכין, ובתנאי שאין בה פגם; אבל אם יש בה פגם, או שרוצה לאכול עימה דבר חס, אפשר רק בהשחזה, והוא אומר, "ובסכין יפה שאין בה גומות [שם, עו, ע"ב]"; ואמרו, "אמר רב הונא בריה דרב יהושע לאכל בה צונן [שם]"

[170] תרוודים של הגוים צריכין הגעלה בכלי ראשון וטבילה [171] וכלי שיש, דינם כדין כלי מתכות

[172] וכלי הזכוכית אשר התרנו לעיל הם אלו ששימשו בעבר ליין נסך או לכל דבר צונן, ויש להם תקנה, מלבד הירוקים שבהם; ואם יש באלו שאינם ירוקים קרטופני, הרי השימוש בהם היה על ידי חמין, "בין ירוקי בין חיוארי בין אוכמי, בין אית בהו קרטופני בין לית בהו קרטופני, כולהו אסירי דחזינא להו דמדדייתי ובלעי והתורה העידה על כלי חרש שאינו יוצא מידי דפנו לעולם [קרוב מאד ללשונו של הרי"ף, פרק אין מעמידין, דף לב, א]."

הערות

הערה כללית: ח"נ לתלמוד (פרט לנמצא אצל אברמסון) כולם לקוחים מן המאגר החשוב "הכי גרסינן" שבאתר של אגודת פרידברג לכתבי יד יהודיים: <https://fjms.genizah.org/index.html?UIT>

[6] ההשאלה: על "אלאעארה" או "אעאר" במשמעות של השאלת בהמה או חפץ, ראו [26] לקמן.

[7] פורעים: "נציפ" (בכה"י "נצפ", בד"כ מקפיד על ניקוד דיאקריטי) במשמעות "שילם במזומנים", ראו בלאו, עמ' 700, עמודה ימנית.

[8] היה לישראל שטר: תיקנתי במקור "שרט" ("תנאי") ל"שטר" ראה ברורה: "בינא" (האיות התקינה היא *بينة*); ההלכה אצל הרמב"ם, הלכות ע"ז ט, א, "אבל מלוה על פה נפרעין מהן".

[10] אינם זזים: תיקנתי "תנקאל" בכה"י ל-"תנתקל", כפי שרשום ב-[11] בקשר לחגי המוסלמים; אם נשאיר את "תנקאל" פירושו יהיה "נקראים, נכרזים", אבל פירוש זה אינו נראה כאן.

[11] "בחגא דטייעי" – והם הערבים: תרגמתי "אלערב", "הערבים", אם כי יש להעיר שהביטוי "אלערב" מופיע פעמיים נוספות בפרק זה: [129] ואמא אלצור אלדי יעמלוהא אלערב פליס אלגרץ' [150א] <אלגרץ' > מנהא אלעבאדה פהי מותרין; [149] אמא מואואי אלערב פמעאצרהם תגסל והן טהורין והדא אחכאם מן יאכד שי מן אואנהם אלבואלי ואלג'דוד(!). מן המובאה האחרונה נראה ברור שכוונתו למוסלמים, וכך מסתבר גם לגבי פסקה [129]. לכן נראה ש"אלערב" פירושו המוסלמים, והשימוש במונח האתני מתקבל על הדעת, כי הכובשים המוסלמים את חצי האי האיברי היו בעיקר שבטים ערבים מתימן.

[13] עשה כאלו: "אסתעמל", ראו דווי, כרך 2, עמ' 175, עמודה שמאלית: feindre, simulare.

[14] בש"ס וילנא:

"רב יהודה שדר ליה קורבנא לאבידרנא ביום אידם אמר ידענא ביה דלא פלח לעבודת כוכבים"; אולי גרסת איסור והיתר קרובה ביותר לגרסת כ"י אוקספורד: Heb b 10/52-53

"רב יהוד' שדר ליה קורבני לאבי דרבא! [??...] ביום אידם א' ידעני ביה דלא פלח ע"ז" (מתוך האתר "הכי גרסינן", 21.6.2020). אצל אברמסון, בפנים "לאבי

- דורבנא" ובשולים "לאדרבן", ובהערה (עמ' 117, טור שמאל) עוד כמה ח"נ. אבל לא מצאתי תיאום לנוסח שלפנינו ב"איסור והיתר".
- [23] לבונה: בערבית "אללבוונה", אולי מצאתי אצל דווי, 555, "enciensio"; על איסור לבונה ראו משנה, ע"ז א, ה ובתלמוד יד, ע"א.
- [24] הציטוט הוא מן המשנה, ע"ז א, ו, חוץ מן הסיום, "במפני שהוא עושה מלאכה שאין חייבין עליה חטאת", שמקורו בברייתא המובאת בשבת צד, ע"א, וגם במסכתות בבא בתרא ומכות
- [29] הציטוט קרוב ביותר לכ"י פריס 1337; שני כתבי-יד גורסים "רב אחאי", בש"ס וילנא וכ"י אחרים "רב אדא".
- [30] החשוד: בכה"י "מתהום" וצ"ל "מתהום" או "מתהום".
- [37] הלהטוטנים (אלסנדין) והבדרנים (אלכיאליין): ראו דווי, כרך א, 692, עמודה שמאלית, ערך سندي: musicien. jongleur "מנגן, להטוטן". "כיאלון" במשמעות "שחקנים מהתלים" רשום אצל בלאו, עמ' 202, עמודה שמאלית.
- לאיצטגנין: זו בוודאי ט"ס; בש"ס וילנא "איצטדינין", והקרוב לגרסת התיקון בשוליים הוא אולי "אצטרינין" הנמצא בכ"י מינכן 95.
- ולברקוס: בש"ס וילנא "כרקוס", לא מצאתי עדות לאיתו של "איסור והיתר" (ובמיוחד האות הראשונה והאחרונה) באתר "הכי גרסינן".
- [39] אסור לאדם לומר כמה נאה גוי זה: גרסה זו תואמת כ"י פריס 1337.
- [40] אחוזה: במקור "ציאע" ותרגמתי בעקבות המילונים, הרושמים "אחוזה" ואפילו "כפר קטן"; מן המשנה משמע שמדובר בנדל"ן כלשהו ולא דווקא אחוזה גדולה.
- [42] ואפילו בשכר אסור: כך יוצא מדברי הגמרא שם, ע"ז כו, ע"א, "סבר רב יוסף למימר אולודי עובדת כוכבים בשבתא בשכר שרי משום איבה א"ל אביי יכלה למימר לה דידן דמינטרי שבתא מחללין עליהו דידכו דלא מינטרי שבתא לא מחללין", כנראה הסיכום הוא של מחברנו.
- [60] ומסקנת העיון: במקור "וארתפאע אלנצ'ר". נאלצתי לתרגם "מסקנה" (מילולית "העולה מן העיון") אף על פי שזו אינה שימוש רגיל של "וארתפאע" בגלל המשכו של המשפט, "וארתפאע אלנצ'ר באן אלעסל ואלמרי ואלתיום אלמסחוק יש בהם", ו"בהם" יכול לחזור רק ל-"אלעסל ואלמרי ואלתיום אלמסחוק". כלומר, המחבר מציג את מסקנת העיון בהם, שיש בהם משום גילוי. אפשר לתקן "באן" ל"מן" ואז משמעות המשפט תהיה שהסרת המבט מהדבש וכו', יש בהם (עדיף כאן לתקן ל"בה") משום גילוי, אבל מעבר למדיניות שלי להימנע ככל שאפשר מתיקונים

לטקסט (שעלולים להתברר כשיבושים), הרי לא סביר שההלכה באה ללמדנו שהסרת המבט היא המעשה שהשלכתה ההלכתית היא "גילוי". הרי עד כאן ההנחה היא שהקורא יודע מה הגדרת הגילוי, ובמסכת חולין מט, ע"ב נחלקו בשאלה, אם איסור גילוי חל על מוצרים אלו; וההלכה הרשומה בפסקה זו באה רק לחדש שמוצרים אלו חשופים לאיסור גילוי.

המורייס (אלמרי): מחברנו פסק כפי המסורת הספרדית-מגרבית (רי"ף, רמב"ם, רא"ש) שהמורייס (הציר) ייאסר משום גלוי; הבית יוסף חולק עליהם בטור, יו"ד, קטז.

[61] ניסוחו של מחברנו אינו בהיר כל צורכו; נראה שפסק כמו הרמב"ם, הלכות רוצח יא, יג (יב), שהם נאסרים כל עוד שלא "נאבדו" בתוך המים. אבל מחברנו לא הזכיר שיעור של ארבעים סאה, ולא הבחין בין קרקע ובין כלים. ורבו כאן הדעות, עיינו באנציקלופדיה התלמודית, "גילוי", סעיף ד.

[62] כגון הירק: גם כאן נאלצתי לתקן, מ"אלבצר" ל-"אלכציר" (תיקון קל מאוד, מ"ב" ל-"כ", כי לא מן ההכרח שהיה מציין את הניקוד הדיאקריטי). וראו משנה, תרומות ח, ו, "ניקורי תאנים וענבים [...] והמלפפונות [...] כל שיש בו ליחה".

[64] "שכר של גוים [...]": המקור הוא ע"ז לא, ע"ב, מחלוקת רבי יצחק ורב נחמן, ופסקו כרב נחמן שהאיסור הוא משום גילוי. ואולם לא מצאתי מקור למשפט זה בשום מקום, וייתכן שיש להוסיף אותו לטקסטים שהמחבר בחר לנסח בעברית.

[65] "חומץ של ישראל ביד גוי [...]": לשון כ"י בהמ"ל (אברמסון) דף 26ב, "חומץ שלנו ביד גוי אינו צריך חותם בתוך חותם".

[66] בכלי עור (טירוף): ראו בלאו, 416, עמודה ימנית, ערך "ظرف ظروف": "במסחר השמן הים תיכוני של המאה הי"א כלי מעור עזים בגודל קבוע", ונראה שכוונתו לנאדות שבמשנה. אבל ראו [67], שם "אזקאק" מקביל לנאדות.

[67] הנאדות (אלאזקאק): زَقِّ, צורת היחיד המשוער של "אזקאק", מופיע אצל דו"ז, כרך א, עמ' 596, עמודה שמאלית, petite outre à mettre du vin. אין לי הסבר למה שינה את המלה הערבית ל"נאד" ממה שהציג במשפט הקודם. בפירוש המשנה לרבי נתן אב השיבה, עמ' 158, מופיע "אזקאק" כתרגום ל"נודות".

[68] ואמרו, "לא שנא דידן ולא שנא דידיהו(!) [ע"ז לג, ע"א]": בש"ס (כולל כל הגרסאות הרשומות ב"הכי גרסינן") מופיעים דברי רבי שמעון בן לקיש בעברית: "א"ר שמעון בן לקיש אחד שלנו ואחד שלהם".

[69] כיון שנשבו [נכתב בצידו: ל"א שנשרו] זיפתן: בש"ס וילנא "כיון שנשרה",
הח"י "שנשרו" נמצא בדפוסי ונציה ופיזרו, וכ"י מינכן "שנשר". נראה ש"שנשבו"
ט"ס.

[72] "הני כובי דארמאי דבר שאין מכניסו לקיום משכשכן במים ומותרין". תוספת
זו נמצאת בכ"י פריס 1337, גם בתורת הבית הארוך של הרשב"א, הבית החמישי,
השער החמישי.

[73] רפתרא (!) אכן מילה מוזרה זו נמצאת בהדפסת מדרש תנחומא, חקת, עו ע"א,
"ההוא מאנא רפתרא מגוי", אבל נראה שלפנינו (ואולי גם במדרש תנחומא) מדובר
בטעות סופרים. מסתבר שמקורו של "איסור והיתר" הוא הרי"ף על אתר, "וקא
פריש גאון דהני כסי דפחרא". מעניין שגם הרי"ף סומך על פירושו של "גאון" עלום
שם.

[74] הציפוי: "אלדהין", מילה שגרתית לשמן, כולל שמנים ושרפים שתפקידם
לצפות ולסתום. ראו דו"ז, כרך א, עמ' 470, עמודה שמאלית, résine, huile avec
laquelle on frotte lacuir de Russie; השווה רמב"ם, משנה תורה, הלכות
מאכלות אסורות יא, יט, "כלי חרש השועים באבר [...]". וכנראה במקומו של
מחברנו הכלים שועו בשמן או שרף ולא בעופרת.

קוניא, כלומר צופה (מילולית "הוחתם") שחור: במקור "קוניא יעני אכיתם אסוד".
"קוניא", לפי מילונו של יסטרו, עמ' 1335, glazed [vessels].

בקיאים: "קלילי", דו"ז, כרך ב, 387, עמודה ימנית, מכיר את הצורה קליל, צורת
רבים של קליל, מילה בשימוש באלג'יר ומובנו pauvre, ותרגמתי לפי ההקשר.

[77] יין אמיתי נעשה יין נסך משעה שיתחיל לימשך: נוסח הש"ס "אמר רב הונא
יין כיון שהתחיל להמשך עושה יין נסך", אין ח"י [=חילופי נוסח] משמעותיים, האם
זה ניסוחו של המחבר?

[80] "וכוחו של גוי שלא בכוונה מותר ואפילו בשתיה": השווה לשונו של הרי"ף,
"וכוחו של גוי שלא בכוונה לא גזרו ביה ושרי אפילו בשתיה (הלכות הרב אלפס,
מסכת עבודת זרה, מהד' הרב ניסן זק"ש, מוסד הרב קוק, ירושלים 1970, עמ'
כ"ד)". וייתכן שלפנינו דוגמה נוספת של ניסוח ההלכה (בחלקה) בשפה העברית.
אבל לא התכוון לנסך: במקור "ולם יתביין לנסך", תרגום יותר מדויק (אולי): לא
היה ברור בעליל שחשב לנסך.

[82] "אותו יין מותר": המחבר הוסיף את הביטוי בעברית לפני הציטוט הקצר
מתוך המשנה, ע"ז ד, י.

[83] ומי שהפקיד: על "ג'על" במשמעות של "הפקיד", ראו פרידמן, עמ' 113–114. להלכה זו השווה רמב"ם, מאכלות אסורות, יג, א. ואולם טרם מצאתי מקור נוסף שדן בציוור המסוים שנדון אצל רבינו.

ידוע (מוג'ד): ראו בלאו, ערך "וגיד", בנין IV, עמ' 747, עמודה שמאלית, "to let someone know, to inform him".

[88] וחומץ לתוך יין איסורו בנותן טעם וחומץ לתוך יין איסור בנותן טעם גם כן (!): הכפלת הדברים ככל הנראה משגה היא, ונראה לע"ד שהמחבר רצה לציין גם את המקרה שהחומץ נפל תוך יין וגם המקרה של יין שנפל לתוך חומץ, דינם שווה והנוזל שנפל לתוכו יאסור בנותן טעם.

[89] החבית: "אלכ'אביה", ראו "חיבור יפה מהישועה" לר' נסים גאון, עמ' 441.

[90] האינדנא מאי טעמא לא מותבין חמרא בי גויים חיישין לכשיבא: בש"ס וילנא: "לא מותבין חמרא ביד עובדי כוכבים משום שייכא". גרסת המחבר שוב תואמת את כ"י פריס 1337, וכן גם את אברמסות דף 59ב בכה"י, וזו גם נוסחת הרשב"א ב"בדק הבית הארוך", הבית החמישי, שער רביעי, והוא מפרש את הביטוי "שיבי" כך: "נקב פתוח שנותנין במגופה".

[92] בעניין פסיקתו של איסור והיתר שסתם יינם של המוסלמים מותר בהנאה והתשובה בנידון שהביא בשמו של רב יהודאי, ראו במבוא.

[93] והדומה לו, כגון יין רימונים: ראו ע"ז מ, ע"ב, וראו אוצר הגאונים, עבודה זרה, עמ' 198, המביא הלכה זו מדברי בה"ג ורב נטרונאי. ורבינו אינו מבחין בין הבא מן האוצר ובין הנמכר אצל החנווני כפי שעשו כמה ראשונים, כגון רבינו ירוחם, מובא אצל שיטות קמאי עבודה זרה, עמ' תתקפ"ז.

[95] ואיסור בשר וחלב בכל שהוא ואינו בטל ברוב: לכאורה פוסק "איסור והיתר" נגד רבי יוסף אבן מיגאש, אשר רשם ב"מגילת סתרים" שלו: "והיינו טעמא דתנן המעמיד בעור קיבה אם יש בה בנותן טעם הרי זו אסורא, אם יש בו אין, ואם לא, לא" ("מגילת ספרים לר"י אבן מיגאש", פרסמו הרב קאפח, יוסף. סיני עב (תשל"ג), עמ' 30–38; הודפס מחדש אצל טובי, יוסף עורך. הרב יוסף קאפח: כתבים, כרך א, תשמ"ט, עמ' 443–451, ראו שם עמ' 450 והע' 19. הרמב"ם סיכם ואימץ את השיטה הזו, מבלי להזכיר את שמו של הר"י אבן מיגאש, בפירושו למשניות, עבודה זרה ב, ה: "ואם העמיד בעור הקיבה, איסור זאת הגבינה אינו משום בשר בחלב, כי בשר בחלב אינו אוסר אלא בנותן טעם, כמו שנבאר בחולין, ואמנם נאסר בגלל שחיתת נכרי, ולא נאמר בזה אחד מששים, מפני שהוא מעמיד, ופעולת הנבילה ניכרת, וכאילו הגבינה כולה נבילה. לפי שהדבר האסור אם התערב עם המותר, והיתה

פעולת זה הדבר האסור גלויה וניכרת ולא אבד במיעוטו ולא נעלם, הרי הוא יאסור הכל, ואפילו היה הדבר האסור מעט השיעור, ולא ייאמר אז לא אחד מששים ולא אחד ממאה, על דרך מה שביארנו בשני מערלה באומרם כל המחמץ והמתבל וכו', והמעמיד יותר חזק ממחמץ ומתבל, וכך אמרו, הכל הולך אחר המעמיד". אם אכן הנחתנו נכונה שבעל "איסור והיתר" שייך לדור תלמידיו של הר"י מיגאש, הייתכן שיפסוק נגדו בעניין זה או אחר? הינה הערתו החשובה של פרופ' י' תא-שמע, ועליה אין לי מה להוסיף: "תלמידיהם של הר"י והר"י מיגש נתפזרו בכל מדינות ספרד והיו שם למורי הוראה, ופרט למקרים מעטים – והיו מקרים כאלו שהר"י מיגש עצמו הדגישם – נתקיימה אחידות של מסורת הוראה ביניהם [...] אך דלות החומר מקשה עלינו לדעת אם נתקיימה בספרד או בצפון אפריקה מסורות פסיקה חיות אחרות בעלות משקל בזמן הר"י מיגש [...] וזוהי מן השאלות המרכזיות הנוגעות לידיעת דרכי הלימוד התורה וקורות ההלכה בספרד במאה הי"ב" (תא-שמע, ישראל מאיר. **כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים**, כרך ב: ספרד, מוסד ביאליק, תשס"ד, עמ' 41).

[96] "אלינק": מצאתי את המילה רק בפירוש "המאסף" (הידוע יותר בשם פירוש רבי נתן אב הישיבה, עמ' 158): "ועורות לבובים גלוד ישקהא מן קלב אלבהימה. בתרפות אסואק מרסומה לע"ז. נודות אזקאק. וקנקניהם צירופה'ם. המריס אלמרי. ותנקי אלינק. השיאו לדבר אחר נקלה אלי מעני אכיר במעני הסיעו". ברור שהוא גורס "ותנקי" במקום "בית אונייקי", גרסתו דומה לתיקונים שהציעו כזה חוקרים מודרניים; ראו: Elmslie, William Alexander Leslie, and Joseph Armitage Robinson, editors. *The Mishna on Idolatry Aboda Zara.*, Vol. 8, Wipf and Stock Publishers, 2004, עמ' 43. ואולם ברור שבעל "איסור והיתר" מתכוון במונח "ינק" ל"חלב המכונס בתוך הקיבה" מפני שהוא מכנה אותה "פירשא בעלמא [חולין קטז, ע"ב]". הגדרה זו גם תואמת את הערך יִנֵּק אצל דו"ז (כרך שני, עמ' 855, עמודה שמאלית, caillé) בשימוש האנדלוסי. מעניין שהרמב"ם, שמוצאו מקורטובה אבל ייתכן שאת פירושו למשנה כתב בצפון אפריקה, מתרגם "קיבה" במילה אחרת, "אנפחה" (ראו פירושו למשנה, מסכת חולין ח, ה). במונח "קיבה" מתכוון בעל "איסור והיתר" למה שמכונה בהלכה שלנו "עור הקיבה"; דבר זה יוצא בבירור מ-[98] לפנינו. כדי למנוע בלבול תרגמתי "ינק" בכל מקום "חלב המכונס".

[98] האיסור הוא משום בשר בחלב; ראו טור י"ד סימן פ"ז: "לפיכך אם מלח הקיבה בחלבה נאסר משום בשר בחלב דמליח כרותח".

[100] הערה חשובה בקשר למקומו ולמקורותיו של בעל "איסור והיתר". הדברים ש"שמע" מקורם ב**ספר העתים**, והוא ספר הלכה שנכתב במאה ה-12 על ידי רבי יהודה בן ברזילי הברצלוני. דברים אלו חסרים בהעתקים של "**ספר העתים**" שהגיעו אלינו, אבל מובאים בשמו בספר לאשתורי הפרחי. **כפתור ופרח**. פרק חמישי (עמ' 26 במהדורת צבי הירש עדאלמן, ברלין תרי"א; וראו גם שם, עמ' 348). [102] ירושלמי מעשר שני ג, א: וגם ירושלמי שבת י, א "רבנין דקיסרין בשם רבי יעקב בר אחא כדברי מי שהוא מתיר ובלבד מן הפלטור ולא עבדין כן". והריטב"א (ע"ז לה, ע"ב) פסק כמו רבינו וכן פסק רבו הר"א הלוי. והרמב"ם הלכות מאכלות אסורות יז, יב רושם, "יש מקומות שמקילין בדבר ולוקחין פת מן הנחתום הגוי במקום שאין שם נחתום ישראל, ובשדה"; ובפירוש המשניות פסחים ב, ב כתב "והמנהג אצלנו באיי ספרד לאכלה".

[104] אנא חזיית לר' דאחיס ליה מיא קליפא ארמאר: ראן שבת נא, ע"א, "אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: "אטמין לי צונן ואייתי לי מיא דאחים קפילא ארמאה". [106] אי נמי גמרו ביד ישראל ותחלתו ביד גוי (!). כך בכה"י, וברור שצ"ל "אי נמי גמרו ביד גוי ותחלתו ביד ישראל".

[107] ואמרו בקשר לפת, "אפה ישראל ושגר גוי [...] [השאיר מקום רק בכה"י]: המעתיק השאיר מקום למילה או שתיים בסופה של שורה 9 ועוד כשלוש מילים בתחילתה של שורה 10. המקור המיועד נמצא בעבודה זרה לח, ע"ב, כלשון הזו: "הא ריפתא דשגר עובד כוכבים ואפה ישראל א"י שגר ישראל ואפה עובד כוכבים א"י שגר עובד כוכבים ואפה עובד כוכבים ואתא ישראל וחתה בה חתויי שפיר דמי". [109–110] יש להבחין בין שני המושגים, "בישולי גוים" ו"גיעולי גוים". הראשון תקף למצב שהגוי הוא המבשל אבל הכלי של ישראל, ואילו השני תקף לגבי המצב שהכלי הוא של גוים. עיקר ההקפדה של חז"ל הייתה על גיעולי גוים, ואלו בישולי גוים נאסרו כדי להתרחק מהם. וכך מסביר הרמב"ם, פירוש המשניות, עבודה זרה, ב, ו, "וזה שאתה רואה שאנו אוסרין שלוקיהן, אינן הדברים ששולקין בכליהם לפי שזה נקרא גיעולי גוים, אבל הם הדברים שאין בהם גיעולי גוים ולא כיוצא בהם אבל הם אסורים בשביל שנגמרה מלאכתן על ידי גוי, לפי שהחכמים אסרו בשביל להתרחק מהם גם כן כל מה שיבשל הגוי, ואפילו בישראל שום דבר ברשותנו, אלא אם היה אותו דבר נאכל בכמות שהוא חי, או אינו עולה על שולחן מלכים לאכול בו את הפת באותו מקום, כי בזה לא יאסר כשבישלן גוי משום בישולי גוים. ולא יתערב לך איסור בישולי גוים באיסור גיעולי גוים, וכבר בארתי זה." "איסור והיתר" דן בשתי בהלכות אלו בפסקאות 109–110, אבל לע"ד דבריו אינם נהירים די הצורך.

"וכן הדין אם היה התבשיל של ישראל". נראה שלפנינו סוג של כפילות מבלבלת; נראה שהמסקנה היא שגיעולי גוים, בין אם התבשיל של גוי בין אם של ישראל, זקוקים לשני תנאים כדי להכשירו: נותן טעם לפגם, ונאכל כמו שהוא חי. כך נימק את היתרם של התמרים השלוקים של הגוים לקמן, פסקה [113], וזה גם נימוק פסיקתו של "רבינו יוסף זצ"ל" בעניין הפולים השלוקים, לקמן פסקה [114]. וייתכן שרבינו יוסף, שהוא להשערת רבי יוסף אבן מיגאש, מקורם של דינים אלו אצל "איסור והיתר".

פסקאות [111]–[113] ע"פ הרי"ף לעו"ז לח, ע"ב (רי"ף טו, ב) וכתב-היד הספרדי אשר חקר שרגא אברמסון כ"י 34ב.

[111] כוספין: רש"י פירש פסולת של תמרים, ורשמתי על פי הערך "כסף" אצל תנחום הירושלמי, אלמרשד אלכאפי: מהדורת הדסה שי, ירושלים 1975, "וכדומה לזה כוספן של גוים היא הפסולת היוצאת מן השומשמים אחרי עצירתם והוצאת השמן מהם".

[112] כל הפסקה הזו מבוססת על דברי הרי"ף, עבודה זרה דף טו, ע"ב, מהד' דוידסון (ספריא): "אמר רב ששת האי משחא שליכא דארמאי שרי אמר רב ספרא פשיטא למאי ניוחש לה אי משום איערובי מיסרח סרי ואי משום בישולי עובדי כוכבים נאכל כמות שהוא חי ואי משום גיעולי עובדי כוכבים נותן טעם לפגם הוא ומותר". גרסה זו תואמת את אברמסון, ונידונה אצל שטיינפלד, צבי אריב. "לדינים של דברים שנשתנו אצל גוים." יובל סיני, כרך המאה, ב, תשמ"ז.

[113] "ואיהני שליכי ארמאי קליי שרי מרירי ודאי אסירי [ראו עבודה זרה לח, ע"ב]: גרסתנו בתלמוד (ש"ס וילנא): "בעו מיניה מרבי אסי הני אהיני שליכי דארמאי מאי חוליי לא תיבעי לך דודאי שרו מרירי לא תיבעי לך דודאי אסירי", וברי"ף: "ואהיני שליכי דארמאי חליי וראי שרו מרירי ודאי אסירי".

[114] ייתכן ש"רבינו יוסף ז"ל" הוא רבי יוסף אבן מיגאש, אם כי אין שום הוכחה לכך. עד כמה שידי מגעת תשובה זו לא ידועה, ובכלל אין שום התייחסות לבישולי פול או תרמוס בכתבי ר"י אבן מיגאש שהגיעו אלינו. למעשה, מקור הדברים בירושלמי ע"ז והעניין נידון בספר החילוקים בין בני מזרח ובין מערב סימן נג: "א"מ מתירין פול ששלקו גוי, וכן חגבים, ובני א"י אוסרין, >מפני שמערבין שלוקין של בשר בשלוקיהן של פירות<". אם אכן המשיב לפנינו הוא אבן מיגאש, הרי פסק כנגד המסורת של "אנשי מערב" כאשר התיר את הפולין. לעומתו "הלכות קצובות" (מהד' מרגליות, עמ' 133) וספר "הפרדס" לרש"י (מהד' עהרענרייך, עמ' סט) אסרו

את הפולים משום בישולי גוים. על איסור תרמוס משום בישולי גוים ראו ע"ז נט, ע"א ויבמות מו, ע"א.

[117] אבל המרוח בשמן יש לעיין בו: "אלדהם בשחם" – "שחם" כאן שמן צמחוני. הציטוט הבא מיד אחריו ("והוא אומרם: אבל דשערי ודחיטי דלא עבדי בהו חלא שריאן" מקורו ברי"ף (הלכות רב אלפס, מסכת עבודה זרה, מהד' הרב נסים זק"ש, תשל"ז, עמ' יז), ואמר "אבל" כדי להבחין בין שתיתא לשתיתא, כלומר בין מאכל של טלפחים שמערבים בו מים או חומץ (חלא) ובין מאכל העשוי משעורים וחיטים, שלא נהוג לערב בהם חומץ. מסתבר שבמקומו של "איסור והיתר" הכינו מאכל של חיטים או שעורים קלויים מעורבים בשמן, והיות שאין במאכל זה חומץ, היתר אותו המחבר בתנאי שהשמן נותן טעם לפגם.

[118] ראו עבודה זרה לח, ע"ב–לט, ע"א, "ומ"ש ממורייס דשרו רבנן בהנאה התם לעבורי זוהמא הכא למתוקי טעמא ורבי יוחנן אמר אפילו בידוע נמי מותר ומאי שנא ממורייס לר"מ דאסיר בהנאה התם ידיע ממשו הכא לא ידיע ממשו"

במגרב, כולל ספרד, היו שני סוגים של "מרי", שהוא "מורייס" בלשונו של התלמוד: האחד נוצר מדגן, בדרך כלל שעורה, והוא "מרי אלכיבו", "מורייס הלחם", המוזכר כאן, והשני "מרי אלחות", המורייס המוכר מן התלמוד והנפוץ במזרח התיכון, והוא נוצר מדגים. ראו על כך Weingarten, Susan. "Mouldy Bread and Rotten Fish: Delicacies in the Ancient World." *Food and History*, vol. 3, no. 1, 2005, pp. 61-71. ובמיוחד הע' 3. ראו גם שולחן ערוך, יודה דעה, הלכות מאכלי עובדי כוכבים, סימן קיב סעיף יד: "כותח של עובד כוכבים, מותר, ואין חוששין לפת עובד כוכבים שבו". (בענייני פסח, כותח הינו "מרי" שהוסיפו בו לחם); ובטור, יו"ד, סוף סימן קיב: "כתבו הגאונים שכותח של נכרי מותרת ואין חוששין לפת של נכרי שבו". וכן גם המאירי על הדף: "גאוני ספרד כתבו שהכותח שנתערב בו פת של גוים אין חוששין לו הואיל הואיל והכותח אין בו משום חתנות כל המתערב עמו נגרר אחריו אע"פ שנתן טעם". וכך פסק רבינו חננאל בפירושו לעבודה זרה לח, ע"א. ושם בגמרא: "אמר רב אסי אמר רב דגים קטנים מלוחים אין בהן משום בישולי עובדי כוכבים אמר רב יוסף אם צלאן עובד כוכבים סומך ישראל עליהם משום עירוני תבשילין ואי עבדינהו עובד כוכבים כסא דהרסנא (fish-hash) אסור פשיטא מהו דתימא הרסנא עיקר קמ"ל קימחא עיקר". האם "איסור והיתר" מערבב דין "כותח" ודין "כיסא", או שמא במקומו לא הכירו כיסא דהרסנא?

[119] בציטוט מוזכרים חמישה פרטים ואילו בהלכה מוזכרים רק שלושה. מקורו בהלכות רי"ף ע"ז (מהד' זקש, עמ' 17): "ת"ר הקפריסין. והקפולטאות. והמטליא. והחמין. והקליות שלהן. מותרין". והוא ככל הנראה על סמך התוספתא, עבודה זרה ה, ה, "הקפריסין המוטליא והחמין שלהן מותרין". (3 פריטים!)

ואלבדנגיאן: לפי דו"ז, כרך ראשון, 47 עמודה ימנית, "עגבניה", ואילו לחציל קוראים "באדהנג" או "באדנג", שניהם על פי אותו המקור, המילון הצרפתי-ערבית של Ellious Boethor, המהדורה השלישית, עם הרחבה ותיקונים מאת Caussin de Perceval, פריס 1864.

[121] וחתך של חלתית: "וקטר אלחלתית". לפי ההקשר מתאים כאן "קטרה", לפי דו"ז, כרך 2, עמ' 365, עמודה שמאלית, משמעותה: morceau, tranche, de viande, du poisson ou d'autre chose. ובש"ס עבודה זרה לה, ע"ב, "קרט של חלתית".

[122] "חלב שחלבו גוי וישראל יושב בצד עדרו מותר אף על גב דאיכא דבר שטמא בעדרו": סיכום בעברית לנאמר בעבודה זרה לה, ע"ב.

[124] זית "מתמר": אצל דו"ז, כרך א, עמ' 164, עמודה שמאלית, "מתמר" משמעותו זית שחור.

"קלוסתא מגולגלים מותרין [השווה משנה, עבודה זרה ב, ז]: ב"מלאכת שלמה" רבי שלמה עדני על משנה זו: "וזיתי גלוסקאות המגולגלין: ונראה שהגיה הר"ר יהוסף ז"ל זיתי קלוסטא. ואיתא בתוס' פי' כל קרבנות (מנחות דף פ"ו, ע"א) ובערוך לא הביאו תחת הערך 'גלסק' אלא תחת הערך 'קלסקא' ". מעניין שהגיה שהביא עדני בשם "רבינו יוסף" נמצאת אצל אברמסון (כ"י ניו-יורק, דף 35א, ארבע שורות מלמטה): גלוסקא. והקרוב לשונו של "איסור והיתר" נמצא במשנה "הירושלמית" (מתניתא דתלמודא דבני מערבא, מהד' ו' ה' לו, קיימברידג' 1883, עמ' 141b, שורה 28), "קלוסטא מגולגלים", ושם מופיע במשנה העשירית מהפרק השני.

[126] חבי"ת: עיינו עבודה זרה לט, ע"א, שורה אחרונה, אלא ששם החי"ת מסמן חלב; ושם, עמוד ב, "אמר רב כהנא אפיק חלב ועייל חתיכת דג שאין בה סימן".

[130] תושבות: "דואמס", ראו דו"ז, א, 460, édifice public, édifice voûté; בלאו, 220, "מתמך שמניחים עליו ארון המת".

[131] על פסיקתו שה"צורות" של המוסלמים ותרים, ראו במבוא.

[133] עבודה זרה שנשברה: בש"ס וילנא "שנשברה" אבל בכ"י מינכן "שנשברה" כלפינו.

- [134] "אפרוחים שקננו בעצי אשרה [...]..." הלשון הזה המדויק מובא בספר **האשכול**, הלכות ע"ז, מהד' אלבעק, ח"א, עמ' 135, לשונות קרובות מאוד אצל "קיצור פסקי הרא"ש" (ע"ז מב, ע"ב) ורמב"ם, הלכות ע"ז, ז, יב.
- [136] המעבר בין "גוי" ל"נוכרי" תואם את גרסתם של כ"י מינכן 95 ופריס 1337 אם כי אף אחד מאלו אינו גורס "וגוי היודע בטיב ע"ז", אלא מציגים "ויודע בטיב". [137] הצורה "שמשמשין" נמצאת בכ"י בהמ"ל 15 ופריס 1337; שאר כה"י וכן דפוס וילנא מציגים "המשמשים".
- [140] פרוסה (!), אף על פי שלא חיסרא: במשנה "פחסה", הפריד המעתיק את שני חלקי האות חי"ת, ולכן נראה "פרוסה".
- [141] "ואין מבטל אלא גוי שיודע בטיב עבודה זרה ומשמשה": משפט זה מופיע כלשונו, מילה במילה בעברית, בפירושו של הרמב"ם למשנה, עבודה זרה ג, י (מהד' הרב קאפח, עמ' שנה), בתור "אלאצל ענדנא", "הכלל אצלינו".
- [142] שוב, לא מצאתי מקור לשני משפטים בעברית.
- [147–146] ראו משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות, טו, לא.
- [149] ומנגבה והיא טהורה: לא מצאתי לו מקור, וייתכן שאחרי שציטט מהמשנה החליט לסיים את ההלכה בשפה העברית.
- [150] באשר לערבים הללו, יש לטבול את גתותיהם והן טהורות: כוונתו למוסלמים. ובאשר להוראה לטבול, ראו סעיף (4) במבוא, על החידושים שבפרק זה.
- [151] יושם [ב]מים וישאיר אותם בו: הוספתי למקור "פיי" והוא צ"ל "פיגעל [פין] אלמא", וברור שיש להשהות את הכלי בתוך מים רותחים.
- [152] השפוד והאסכלה מלבנן והן טהורין: לשון המשנה "השפוד והאסכלה מלבנן באור".
- [155] גרסתו (אולי יותר נכון לומר העתקתו) של "איסור והיתר" חורגת מש"ס וילנא, עבודה זרה עה, ע"ב, בשלוש נקודות: (1) הוספת "כל עיקר" אחרי "דברים שלא נשתמש בהן". הוספה זו נמצאת אצל אברמסון, דף 64א, ובעוד שלושה כתבי-יד: מינכן 95, ביהמ"ל 15, ופריס 1337; (2) "דברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון היורות וכו'" "כאשר הגרסה הרשומה בכל כה"י (כולל אברמסון) היא "על ידי חמין" ונראה שלפנינו שיבוש בהעתקה; (3) "על ידי צונן" בא אחרי "על ידי האור (חמין)" וגם זה נראה שהוא שיבוש.
- [160] הינה לשונו המדויקת של הרי"ף ע"פ מהד' דוידסון באתר "ספריא": "ועד כמה מלבנן אמר ר' מני עד שתשיר קליפתן וכיצד מגעילן אמר רב הונא יורה קטנה לתוך יורה גדולה ויורה גדולה מהדר לה (דף עו:): לישה אפומה וממלייה מיא

ומרתיח לה שכבולעו כך פולטו מה בולעו בניצוצות אף פולטו בניצוצות".
[162] לאומרם "מאני דפחרא חדתא אין צריכין טבילה מאי טעמא כלי מתכות
כתובין בפרשה": השווה שאילתות (מהד' א' מירסקי, במדבר, תשלז, עמ' צה)
שאילתא קנ"ה: "רבי יצחק בר יוסף זבן מנא דפחרא חדתא מגוי, סבר לאטבוליה,
א"ל ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה: הרי א"ר יוחנן כלי מתכות אמורין בפרשה" וראה
גם מדרש תנחומא, פרשת חקת, "רבי יצחק בר אבין הוה ליה ההוא מאנא דפחרא
חדתא מגוי סבר לאטבולה אמר ליה ההוא מדרבנן ורבי יעקב שמיה הכי אמר רבי
יוחנן כלי מתכות אמורין בפרשה", אם כי שם המסקנה הפוכה: "אבל הני מאני
דפחרא ניהו חדשים צריכין טבילה ישנים אין צריכין טבילה שאין יוצאין מדי דפין
לעולם". וראו "אוצר הגאונים" למסכת עבודה זרה, מהד' הרב זייני, עמ' 319–320.
[164] והקערות המזוגגים: "ואלאואני אלמזוגיה", *glazed bowls or vessels*;
תהליך עשיית הכלי מתואר בפסקה [165]. בלשונו של הרמב"ם, הלכות מאכלות
אסורות יז, ו, "השועין באבר".

[167] צריכין טבילה [במשמע]: הוספתי [במשמע] כי נמצא בכל כתבי-היד שבדקתי
כולל אברמסון.

[168] "נועצה עשר פעמים בקרקע אמר רבא ובמקום קשה": גרסת "איסור והיתר"
תואמת גרסת כתבי-יד מינכן 95, בימ"ל 15, ופריס, 1337, וכן אברמסון, דף 64ב.
[172]: ששימשו בעבר ל"אלמוקופה", ראו בלאו, 780, טור ימני, *موقوف*, "מוצא
מכלל שימוש". נראה (אם אין כאן ט"ס) שאין ל"כ'ציר" בדיוק אותה המשמעות
שיש ל"ירוקי".

רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות, פרק י"א: "וכן, כוס של חרס ששתה בו הגוי,
אסור לשתות בו פעם ראשונה ושניה, ושלישית מותר, שכבר הלכו צחצוחי היין שבו.
והוא שהיה מצופה באבר כדרך שהיוצרין עושין, או שהיה מזופת, אבל של חרס
צריך הדחה: "ועיינו ב"לחם משנה": "רבינו נראה שמפרש קרטופני שר"ל מקום
מגולה שיש בו בקעים שהם קצת מגולים ואינם מחופים ומדקאמר בגמרא כי תבעי
לך דשועי משמע דהיכא דאית בהו קרטופני לא מיקרי שיעי ולכן כשכתב רבינו
השועים ר"ל שאין בהם סדקים ובקעים ואין בהם מקום מגולה וכשיש בהם מקום
מגולה לא מיקרי שיעי. וז"ש רבינו ואם היה בהם מקום מגולה וכו' – והשתא א"ש
מ"ש רבינו למעלה מצופה באבר ר"ל בלא שיע, אלא הם מצופים [...]"

קיצורים

- אברמסון : אברמסון, שרגא. **מסכת עבודה זרה : כתב יד**. בית המדרש לרבנים בניו יורק, תשי"ז.
- בלאו : בלאו, יהושע. **מילון לטקסטים ערביים יהודיים מימי הביניים**. האקדמיה ללשון עברית, תשס"ז.
- דווי : Reinhart, Dozy, *Supplément Aux Dictionnaires Arabes*. E. J. Brill, 1881.
- יסטרוב : Jastrow, Marcus. *A Dictionary of the Targumim, Talmud Babli, Talmud Yerushalmi, Midrashic Literature*, Luzac, 1903.
- פרידמן : פרידמן, מרדכי עקיבא. **מילון הערבית-יהודית מימי הביניים**, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשע"ו.

English Abstract

The Chapter on "The Tractate *Avodah Zarah*, Vessels of non-Jews that Require Purification, and Wine of non-Jews" from the Compendium *Issur ve-Heter*, and Halakhic Novelties Found Therein Concerning Relations with Muslims

Tzvi Y. Langermann

Issur ve-Heter is the name given to a very large, though incomplete, compendium of halakhah, written in Judaeo-Arabic by an anonymous contemporary of Rabbi Maimon, father of Maimonides, who resided in Toledo or its environs. It is our most extensive specimen of a comprehensive pre-Maimonidean halakhic text, filled with many interesting and unique details important for the history of halakhah as well as Judaeo-Arabic literature. The chapter presented here concerns laws governing the relationship between Jews and non-Jews, most of which are rooted in the Talmudic tractate *Avodah Zarah*. However, the Talmud sought to regulate relationships between Jews and pagans of various sorts, whereas the author of *Issur ve-Heter* had to deal with a new phenomena posed by the spread of Islam, namely non-Jews who were nonetheless monotheists. The paper published here presents the chapter in full – text, translation, and notes – as well as deeper inquiries into four novel rulings concerning Islam and Muslims.

Keywords: History of Halakhah, Judaeo-Arabic, Spanish Jewry in the Middle Ages, Jewish-Muslim Relations.